Cild XIII 1958

TÜRKİYAT MECMUASI

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ENSTİTÜSÜ
TARAFINDAN ÇIKARILIR

Müdür:
Prof. M. Cavid Baysun

İSTANBUL, KUTULMUŞ MATBAASI
1958

DEDE KORKUT HİKÂYELERİNDEKİ TARİHÎ OLAYLAR VE KİTABIN TE'LİF TARİHİ

Pertev Naili Boratav

I

Giriş

Dede Korkut Kitabı (Dresden yazmasında «*Kitab-ı Dedem Korkut 'alâ lisan-ı tâ'ife-i Oğuzân*», Vatican nüshasında «*Hikâyet-i Oğuznâme-i Kazan Beg ve gayri*») türkolojinin eskimeyen ve tükenmiyen konularından biridir. Fr. von Diez'in 1815 te yayımladığı incelemeden beri, Türkiye'de ve Türkiye dışında birçok bilginler[1], filoloji, tarih ve mukayeseli folklar bakımından bu kitabı ele aldılar. Eski türkçenin en güzel dil anıtlarından biri ve Oğuz destanlarından bize kalan en eski büyük metin olduğu düşünülürse *DK Kitabı*'na gösterilen bu ilgi yerinde sayılmak gerekir. Bu destanı, tıpkı Köroğlu hikâyeleri gibi, diliyle ve kültüriyle oğuz olan üç memleket, Türkiye, Azerbaycan ve Türkmenistan'ın benimsemesi sebebiyle *DK Kitabı* ayrı bir önem taşır. Kitabın yazılış tarihi, yazarı, içindeki olayların tarihî temelleri, coğrafî adların bugünkü karşılıkları, hikâyelerin örgüsüne katışmış temlerin ve motiflerin nereden geldiği... gibi sorulardan birçoğu henüz kesinlikle çözülmemiştir; bunlar üzerinde tartışmalar süregitmektedir; bu önemde bir eser için bunu da olağan görmeliyiz.

1938'de Orhan Şaik Gökyay, Dresden nüshasına göre metnin transcription'unu yayınladı, ve kitabıun başında o tarihe kadar bu konuda yapılmış bütün araştırmaların özetini verdi. Onun bu eserinden sonra *DK Kitabı* üzerinde belli başlı yayınlar şunlardır:

1) Ahmet Cevat Emre, *Odüsseia* tercümesi, Ankara 1941-1942, Türk Dil Kurumu (TDK) yayını, 2 cilt.— Yazar ikinci cildin (1942) sonunda Homeros destanlariyle *DK Kitabı*'ndaki Oğuz destanlarını

[1] *DK*[=*Dede Korkut*] *Kitabı* ile ilgili bibliyografya için, bizim *İslâm Ansiklopedisi*ade çıkan *Korkut Ata* makalemizden başka şu eserlere bakınız: O.Ş. Gökyay, *Dede Korkut*, İstanbul 1938; Ettore Rossi, *Il Kitâb-ı Dede Qorqat*, Vatican 1952; Kırzıoğlu M. Fahrettin, *Dede Korkut Oğuznâmeleri*, I. kitap, İstanbul 1952—1953.

karşılaştırmıştır[2]. Onun vardığı sonuca göre *DK* Oğuz destanlarının Yunan destanlarından edebî bakımdan daha aşağı bir değer taşıması, elimizdeki *DK* metinlerinin zevksiz, kaba katmalarla sonradan bozulmuş bir nüsha oluşiyle izah edilir.

2) Walter Ruben, *Ozean der Märchenströme, Teil I: Die 25 Erzählungen des Dämons, mit einem Anhang über die 12 Erzählungen des Dede Korkut*, FFC, Helsinki 1944. — Bu eserin 193-285 inci sahifeleri *DK Kitabı* incelemelerine ayrılmıştır. Burada, *DK Kitabı*'ndaki temler ve motifler Oğuzlar dışındaki Türk zümrelerinin ve başka milletlerin - en çok Hindlilerin - mitoloji, folklor ve halk edebiyatı malzemesiyle karsılaştırılmış, bunların eskiliği ve kaynakları üzerinde düşünceler belirtilmiştir. Ruben, *DK Kitabı*'ndaki tem ve motiflerden birçoklarını (bu arada Tepegöz mitini) Türklerin veya başka Orta-Asya kavimlerinin geleneklerine bağlamayı dener. O, Euripides'in, bir trajedisine konu ettiği Alkestis'in macerasiyle Deli Dumrul hikâyesi arasında benzerliği de tesbit ile bunları karşılaştırır ve bu temin Bizanslılar yoliyle *DK Kitabı*'na geçmiş olması ihtimalini ileri sürer.

3) Ettore Rossi, *Il Kitâb-ı Dede Qorqut*, Vatican 1952.— Bu eserin 95 sahifelik girişinde, *DK Kitabı* üzerinde daha önceki çalışmaların bibliyografyasiyle, varılan neticelerin özeti verilmiş, *DK-Kitabı*'mn iki yazması tavsif edilmiş, ayrıca: Oğuzlar ve oğuznâme, Dede Korkut'uh mankabevî çehresi, Türklerin ozanları, DK hikâyelerinın tarihî ve coğrafî zeminleri, *DK Kitabı*'mda canlandırılan toplulukların din ve ahlâk anlayışları, âdetleri, yaşayışları incelenmiş, 12 hikâyenin özetleri verilmiş ve bu vesile ile her hikâyenin motifleri tahlil edilmiş, nihayet Kitabın dili, hikâyelerdeki nazım şekilleri, üslûp ve anlatma özellikleri üzerinde durulmuştur. Yazar bu etraflı tahlillerinde kendinden önceki incelemelerden geniş ölçüde faydalanmıştır.— Rossi, *DK Kitabı*'nın te'lif tarihi olarak XV. asır başlarını kabul eder ve hikâyelerin (Deli Dumrul ve Tepegöz gibi mitoloji konularını işlemiş, tarih-dışı kalmış olanlar bir yana) tarihî zemini olarak Akkoyunlular çağını görür. Rossi'nin bu incelemesinde DK destanlariyle Akkoyunlular tarihinin ilgisine dair yeni olarak ileri sürdüğü delillerin en önemlisi, Oğuz destanının kahramanlarından Kan-Turalı ile Akkoyunlu Tur-Ali

[2] Ahmet Cevat Emre, *Odüsseia*'daki Kiklop hikâyesiyle *DK Kitabı*'adaki Depegöz epizodunu, ve Odüsseus'un yurduna dönüşü ile oğuz destanındaki Beyrek'in tutsaklıktan kaçıp nişanlısına kavuşmasını karşılaştırıyor. Bu son iki epizod arasında, daha önceki araştırıcıların dikkatini çekmemiş olan benzerliğe biz 1939 da işaret etmiştik (*Dede Korkut hikâyeleri hakkında, Oluş* dergisi, Ankara 2939, sayı 21; aynı makale: *Folklor ve Edebiyat*, I, İstanbul 1939, s. 85).

Bey'in aynı şahıs olması gerektiği hakkındaki düşüncedir[3]. — Yazar, *DK Kitabı*'nda çok eski unsurların bulunduğuna, bunların daha eski tarihlerde Oğuzların destan geleneğinde işlenmiş olabileceğine işaret etmekle beraber, bunlardan, Oğuzların eski tarihiyle ilgili olanların incelenmesine girişmemiştir.

4) Faruk Sümer, *Dede Korkut Kitabına dair ba'zı mülâhazalar. Türk Folklor Araştırmaları*, c. II, sayı 30 (ocak 1952) İstanbul.— Bu küçük fakat önemli makalesinde yazar, *DK Kitabı*'nda anlatılan olayları Akkoyunlular tarihinde değil, Oğuzların IX-XI. yüzyıllarda eski yurtları olan Sır-derya kuzeyindeki hayatlarında aramak gerektiği düşüncesini ve buna dair delillerini ileri sürmüştür.— Faruk Sümer, bizim daha önce bu konuya temas eden yazılarımızdaki, DK hikâyelerinin tarihî tabakalarından birinin de Oğuzların eski yurtlarındaki savaşlarına dair destan gelenekleri olması gerektiğini belirten mütalâalarımızı görmemiş olacak[4]. Bununla beraber o, *DK Kitabı*'m terkip eden unsurları aydınlatacak yeni düsünceler ve belgeler ortaya atmış, bu arada ilk def'a olarak DK destanlarındaki Kıpçak unsuruna işaret etmiştir.— Faruk Sümer, *DK Kitabı*'nın tesbit tarihi olarak «Bayındır Han'ın torunları Akkoyunlu hanedanının Doğu-Anadolu'ya, Horasan'dan mâada bütün İran'a, Azerbaycan'a ve Irak'a hâkim olarak büyük bir imparatorluğun başında bulundukları XV. asrın ikinci yarısını» kabul ediyor. Ancak, eski olayların yeni bir çevreye uygulanması F. Sümer'e göre «o kadar hafif ve ehemmiyetsizdir ki, *DK Kitabı*'ndaki kahramanların Doğu-Anadolu'nun hangi bölgesinde oturduklarını, ya'ni Oğuz-Eli'nin nerede bulunduğunu anlamak kaabil değildir.»

5) Kırzıoğlu M. Fahrettin, *Dede Korkut Oğuznâmeleri*, İstanbul 1952-1953.— Bu eserin tezi ise şimdiye kadar ileri sürülenlere tama-

[3] 1951 de hazırladığımız makalede biz de Kan Turalı = Tur Ali Bey ayniliğini tesbit etmiştik. O yazımızın çıkması mümkün olmadı; bu arada Prof. Rossi'nin aynı sonuca vardığını görerek sevindik. — Aşağıda, Akkoyunlularla Trabzon Komnenleri münasebetinde başkaca ba'zı vâkıalara işaret edeceğiz.— Prof. Rossi, DK hikâyelerinin tarihî temeli konusunda bizim daha önce belirttiğimiz düşünceleri eksik aksettirmiştir; herhalde, faydalandığı ve özetlediği yazılarımızda bu mes'eie hakkında vardığımız hükümler onun dikkatinden kaçmış olacak. Gerçekte biz, yazarın söylediği gibi (s. 31) DK hikâyelerinin sadece eski destanların yeni şekilleri olduğunu değil, bunların, yeni tarihi olaylarla, bu arada Akkoyunluların komşulariyle olan siyasî ve askerî münasebetleriyle zenginleşip yenilenerek kitabın son şeklini meydana getirdiği düşüncesini ileri sürmüştük (krş. P. Boratav, *Folklor ve Edebiyat*, I, s. 79, 84—85; aynı mil. *Halk hikâyeleri ve halk hikâyeciliği*, Ankara 1946, s. 62—65).— Rossi'nin, *DK* metnindeki Kazan ve Bayındır alkışlarından امت صوبناك ارصلانى (Rossi bunu: Âmit soyının arslanı, okuyor) sözündeki Âmit'i Diyarbekir mânasında tefsir etmesi bize tatmin edici gelmiyor.

[4] Bk. P. Boratav, *Folklor ve Edebiyat*, I, s. 79; *Halk hikâyeleri...*, s. 63—65.

miyle aykırıdır. Kırzıoğlu, Doğu-Anadolu'da ve Azerbaycan'da m. ö. 150 ile m. s. 400 yılları arasında hüküm sürmüş olan Arsak-Parth'hların türk aslından olduklarını ileri sürerek DK hikâyelerini bu kavim ve sülâlelerin islâmî kisveye bürünmüş destanı saymıştır. Yazar, bu faraziyesini isbat amaciyle delilleri sıralarken kaynaklardan konumuzla ilgili olarak önemli malzeme derlemiştir; *DK Kitabı*'ndaki yer adlarının Doğu-Anadolu ve Azerbaycan toponomisi ile karşılaştırmalarında vardığı sonuçların birçoğu yerindedir. Ancak, onun incelemesinde, eldeki destanî metinler ve onlarda geçen adlar (hele kişi adları) izah edilirken sağlam bir folklor ve dilbigisi metodu uygulanmadığı için, kaynaklardan edinilen bilgilerin tefsirinde çok def'a zorlamalar olmuştur.— Kırzıoğlu'nun yayınlanan eseri *DK Oğuznâmeleri* üzerindeki incelemelerinin yalnız birinci parçasıdır. Burada I. bülümde giriş olarak «büyük Parth imparatorluğunu kuran Arsaklıların türklüğü» ile «Oğuznâmelerde ve başlıca yazılı hâtıralarda Oğuzların Doğu-Anadolu ile Azerbaycan'da ve Gürcistan'da eskiliği» üzerinde durulmuş, II. bölümde de «Oğuznâmelerde geçen yer adları» incelenmiştir. Tezinin özelliği gereğince Kırzıoğlu, oğuz geleneğinden sadece Doğu-Anadolu ve Azerbaycan'la ilgili olan şeyleri seçmiş, Oğuzların eski yurtlarındaki olaylar ve *Şecere-i Terâkime*'deki rivayetlerle destanın ilgisi üzerinde durmamıştır. Kezâ o, destanın Anadolu'da XIV - XV. yüzyıllar (Akkoyunlular çağı) tarihî olaylariyle herhangi bir ilgisini de kesinlikle reddetmektedir.— Kırzıoğlu, DK destanlarındaki ve başka oğuznâmelerdeki oğuz soylarının adları, beylik yaptıkları yerler ile 12 hikâyenin tarihî bakımdan ayrı ayrı incelenmesini ikinci bir kitap olarak çıkaracağını haber veriyor.

***

Bizim de 1939'dan bu yana türlü vesilelerle *DK Kitabı* ve Oğuz destanları konusuna dokunduğumuz oldu[5]. 1951'de *İslâm Ansiklopedisi* için *Korkut - Ata* maddesini yazarken, DK konusunu yeni baştan ele alarak araştırmaların en son durumunu göstermek ve konu ile ilgili türlü sorularda kendi görüşlerimizi belirtmek üzere genişçe bir inceleme hazırlamıştık. O tarihlerde bunun basılması, türlü engeller

[5] *Dede korkut hikâyeleri hakkında*, *Oluş* dergisi, Ankara 1939, sayı 21—26; aynı makale, *Folklor ve Edebiyat* I içinde, s. 83—113; *Bey Böyrek hikâyelerine ait metinler*, Ankara 1939, 61 sahife (bu metinler «*Ülkü*» ve «*Halk Bilgisi Haberleri*»nde yayımlandıktan sonra bir kitapçık haline getirilmiştir); *Halk hikâyeleri ve halk hikâyeciliği*, Ankara 1946, s, 61—70.

yüzünden gerçekleşemedi. Bu arada Profesör Rossi'nin kitabiyle Dr. F. Sümer'in makalesinde bizim vardığımız neticelerden ba'zılarının belirtildiğini memnunlukla gördük. Son araştırmalar konumuzu aydınlatacak yeni malzeme de getirmiş bulunuyordu. Bütün bunları göz önünde tutarak 4 yıl önce yazdığımız denemenin plânım tamâmiyle değiştirmeyi uygun gördük. Bir seri halinde yayınlamayı düşündüğümüz bu makalelerde, şimdiye kadar üzerinde durulmuş ve tartışılmış bütün soruları yeni baştan ele alacak değiliz; bu hususta gerekli bilgiyi okuyucu Rossi'nin kitabındaki girişte bulacaktır[6]. Biz, daha önce dokunulmamış ba'zı vâkıaları incelemeyi deneyeceğiz ve daha önceki araştırıcılardan farklı, yeni görüşlerimiz oldukça, onlar üzerinde tartışacağız.

***

DK araştırmaları nasıl bir yoldan gitmelidir? Öyle sanıyorum ki, konumuzla ilgili soruların başında bu gelir. İncelemelerin sağlam bir temele dayanması için, bugüne dek gerçekleştirilmemiş ve ilk elden yapılması gereken işler var ki, bunların eksikliği araştırıcının elini kolunu bağlamaktadır.

DK Kitabı'nın Dresden nüshasının bir faksimilesi henüz yayımlanmamıştır. Gökyay'ın transeription'unda araştırıcıları şaşırtabilecek pek çok okuma yanlışları vardır. Bu nüshanın fotokopileri İstanbul'da Türkiyat Enstitüsü'nde ve Ankara'da Türk Dil Kurumu'nda bulunmaktadır. Bu bilim kurumlarının birinden veya ötekinden Dresden yazmasının faksimilesini gecikmeden yayımlaması beklenir; bu iş metnin tenkidli ve açıklamalı bir basımı için ilk basamak olacaktır[7].

DK araştırmaları, en eskilerinden en yenilerine kadar umumî Oğuz destan ve tarih geleneklerinden, bu kavimle ilgili bütün folklor konularından bağımsız olarak ele alınamaz. Oğuzların destan geleneğine âid malzeme ise, çoğu, tarihcilerin araştırma alanına girer. Umumî Türk tarihiyle ve Oğuz tarihiyle ilgili bilginlerimizin kaynaklarda bu türk zümresine âid ve henüz gün ışığına kavuşmamış bel-

[6] Memleketimizde italyanca bilenlerin azlığı düşünülürse, Prof. Rossi'nin eserinin bu giriş kısmının türkçeye çevrilip yayımlanmasını dilemek yerinde olur sanıyoruz.

[7] Kırzıoğlu M. Fahrettin (yukarda adı geçen eser, s. 13), serisinin 3 üncü kitabı olarak «bütün Dede Korkut oğuznâmelerinin metin, faksimile ve yabancı dilde olanların tercümelerini» yayımlıyacağını, Tahir Alangu (*Türk dili*, c. II, sayı 24, Ankara 1953: *Dede Korkut Kitabı'nın ikinci bir yazması üzerinde*) ve Muharrem Ergin (*Türk dili*, c III, sayı 29, Ankara 1954: *Dede Korkut Kitabı hakkında*) *DK Kitabı*'nın birer baskısını hazırlamakta olduklarını haber veriyorlar.

geleri tez elden ortaya koymaları gerektir. Reşîdeddîn'ih tarihindeki Oğuzlara âid fasıl bu belgelerin başında gelir[8].

Ebu'l-Gazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Terâkime*'si, Reşîdeddîn'in kitabında Oğuzlara dair olan kısımdan ve Türkmenlerin yazma şecere kitaplarından faydalanmıştır. *Şecere-i Terâkime* nüshaları, Bahadır Han'dan sonra da birçok katma rivayetlerle zenginleşmiş olmalıdır. Oğuz-Türkmenlerin bu menkabevî tarihlerinin içine sonradan katılanlanların destan incelemeleri bakımından değeri düşünülecek olursa, bu eserin yeni eski bütün nüshaları önem taşır[9]. Bu kitabın elde bulunan bütün nüshalarının faksimileleri yayınlanmalı, en eski nüshasının da tenkidli bir baskısı yapılmalıdır. *DK Kitabı* ve oğuz destanları araştırmaları için ön plânda gelen işlerden biri de budur.

Berlin Kütüphanesi yazmaları arasında bulunan *Risâle min kelimat-ı Oğuznâme meşhûr bi-Atalarsözi*'nin küçük bir kısmını Diez pek çok okuma yanlışlariyle basmıştı[10]. Bu metnin baştan bir kısmını O. Ş. Gökyny, *DK Kitabı* neşrinin girişine (s. XXX-XXXIII) almış, fakat o da doğru bir metin verememişti. Bu atalarsözü dergisinin baş tarafındaki parçalar destanî üslûptadır. Metnin tamamının faksimileli ve transcription'lu bir baskısı, atalarsözü incelemeleri kadar DK çalışmalarını da -hele dil soruları bakımından- kolaylaştıracaktır.

Topkapı Sarayı Kütüphanesindeki Yazıcıoğlu *Selçuknamesi*'ne eklenmiş ve Oğuzlara âid destan parçası da, hele DK konusu için evvelki metinden de önemlidir. Bunun bir fotokopisi, transcription'la «*Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi*» nde (sayı 2, İstanbul 1934, s. 243-249) basıldı. Ancak fotograflar okunaklı olmadığı gibi, oradaki transcription olsun, ba'zı düzeltmelerle aynı metni yeniden basan Gökyay'ınki (*Dede Korkut*, s. 121-124) olsun tam başarılı değildir. Bu metnin, iyi bir faksimilesi ile, daha önceki transcription'ları, bugünün imkânları ölçüsünde düzeltecek bir baskısı yapılmalıdır.

[8] Prof. Zeki Velidi Togan'm çoktandır, tarih kaynaklarında Oğuz destanlariyle ilgili bilgileri (ve bu arada Reşîdeddîn'in kitabındakileri) bir araya getirip yayım için hazırladığını biliyoruz. Bu eserini bir an evvel bastırması beklenir. — *Dureru't-Tîcân*'daki Oğuzlara âid kısmı biz, o kitapta ve aynı yazarın *Kenzu'd-durer*'inde Türklerin ve Mogolların mitolojilerine ve menkabevî torihlerine âid kısımları açılamalarla yayım içine hazırlamaktayız.

[9] *Şecere-i Terâkime*'ain mevcut nüshaları ve Tumanskiy tercümesi hakkında, faksimile baskısının (Türk Dil Kurumu nşr., İstanbul 1937) önsözüne bakınız.

[10] Heinrich Friedrich von Diez, *Denkwürdigkeiten von Asien*, c. I, Berlin 1811, s. 166—205, c. II, Berlin 1815, s. 288—331. — Bu atalarsözü dergisinin ve benzerlerinin Oğuzların destan geleneğindeki yeri hakkında bk. P. Boratav, *94 proverbes turcs du XVe s. restés inédits*, Oriens VII, 2 (1954).

Nihayet, Akkoyunlular'ın resmî târihleri, *Kitâb-ı Diyarbekriyye*'nin, tercüme ve açılamalarla yayınlanması, DK hikâyelerinin Akkoyunlular tarihi ile ilgisi üzerinde tartışıldığı düşünülürse, konumuz için büyük önem taşır[11].

DK metinleri sade ihtisas sahiplerine değil, büyük bir okuyucu kütlesine de sunulacak değerde, çocuklarımızın, gençlerimizin dil ve estetik zevklerini besliyecek, tarihte mühim rol oynamış bir türk kavminin türeleri, inanışları ve dünya görüşleriyle canlı bir tablosunu verecek nitelikte eserlerdendir. Böyle bir edebiyat anıtını bütün dünyaya tanıtma gibi hayırlı bir işi gerçekleştirme yolunda bu konu ile ilgili ihtisas sahiplerinin çalışmalarının, birbirini destekliyecek şekilde sıraya konup ayarlanması memleketimizin ilim kurumlarından beklenir.

Yukarda sıraladığımız kaynak-metinler yayınlanmadıkça, *DK Kitabı* ile ilgili pek çok önemli soruların kesin olarak çözülemiyeceğini biliyoruz. O zamana kadar araştırıcı, ancak ba'zi gözden kaçmış noktalara dikkati çekmeyi gözeten notlar, ve ürkek faraziyeler ileri sürmekle yetinecektir. Bir seri halinde yazmağa giriştiğimiz bu yazılarda, başka bir iddia aramamasını okuyucudan bekliyoruz. Gerçekleşmesini dilediğimiz büyük ölçüde işlere bir zemin hazırlamak bakımından bu biçim denemelerin de faydalı olacağını düşündük.

II

Korkut Ata ve Salur Kazan — Salarlar ve Peçenekler

Reşîdeddîn'e göre Muhammed Peygamber zuhur ettiği tarihlerde ve islâmiyetin ilk çağlarında Oğuz hanları sırasiyle şunlardı: İnal Sır Yavkuy, onun oğlu Kayı İnal Han, saltanat nâibi olarak Köl Erkin, Kayı İnal Han'ın oğlu ve Köl Erkin'in damadı Tümen Han, Tümen'in oğlu Kanlı Yavkuy.— İnal Sır Yavkuy Peygamberle çağdaş bulunmuş ve islâmiyete girmiştir.

*Şecere-i Terâki*me'nin Gümüştepe nüshasındaki silsile, Reşîdeddîn'dekinden ba'zı farklarla, şöyledir: İnal Yavı (= İnal Sır Yavkuy), Davlı Kayı (= Kayı İnal Han), saltanat nâibi sıfatiyle Davlı'nın kardeşi Erki (= Köl Erkin), Davlı'nın oğlu ve Erki'nin damadı Kanlı Yavlı (= Yavı = Yavkuy).

[11] Bu eserin tek yazmasından yapılmış bir kopyası Prof. Mükrimin Halil Yınanç'ta bulunuyormuş. Haber aldığımıza göre son zamanlarda Dr. Faruk Sümer eserin baskısını hazırlıyormuş.

Korkut, gerek Reşîdeddîn, gerek *Şecere-i Terâkime* rivayetlerine göre bu hanlara vezirlik etmiştir. Reşîdeddîn'e göre o, İnal Sır Yavkuy zamanında zuhur etmiş ve 295 yıl yaşamıştır[12].

Prof. Zeki Velidi Togan, delilleri arasında bu geleneği de zikrederek ve buradaki «yavı», «yavkuy» kelimelerinin «yabgu» dan bozma olduğunu düşünerek, Korkut Ata'nın, Oğuzların müslüman olmalarından çok önce, «daha Göktürkler zamanındaki Oğuz yabguları nezdinde yaşamış bir türk hakimi olacağı» faraziyesini ileri sürüyor. Ona göre Oğuzlar müslüman olduktan sonra, Korkut Ata'yı, daha iyi hatırladıkları bir zamanın «aziz» i kabul etmişlerdir; bununla beraber islâmiyetten evvelki zamana âid bir kahraman olduğunu da bildikleri bu zatın, Asr-ı saâdet'e yakın bir devirde yaşadığından, Peygamberden habersiz kalmasını da caiz görmemişlerdir»[13].

Bize öyle geliyor ki, Reşîdeddîn'deki rivayet daha çok Oğuzların, islâmiyetteki kıdemleriyle, ya'ni daha Peygamber zamanında hak dinini kabul etmiş olmakla övünme gayretlerinin bir ifadesidir. Gerçi, Korkut Ata'yı islâm öncesi çağların bir şaman-ozanı diye düşünmek de tamamiyle imkânsız değildir; onu putperest şaman geleneğine bağlıyan ba'zı rivayetleri hesaba katmak gerekir. Biz de «*İslâm Ansiklopedisi*»ndeki *Korkut Ata* maddesinde bu düşünceye katıldığımızı ifade etmiştik. Ancak *Şecere-i Terâkime*'deki rivayetlerin tahlili ve başka oğuz gelenekleriyle karşılaştırılması ikinci bir faraziyeye de açık kapı bırakıyor; bir az ilerde bunu tartışacağız.

Şecere-i Terâkime'de hem Reşîdeddîn rivayeti, ya'ni Korkut'u eski Oğuz yabgularının çağdaşı gösteren gelenek, hem de onu Peygamberden 300 yıl sonra, Abbasoğullarının halifeliği çağında yaşamış Kazan Han'ın çağdaşı gösteren rivayet[14], te'lif ve izah edilmemiş şekilde yan yana durmaktadır. *DK Kitabı* ise, Kazan'ı da Peygamber zamanına götürmek suretiyle bu rivayetlerdeki aykırılığı gidermiş oluyor. *Bahru'l-ensâb*'daki, Bayındır Han'ın Kazan, Dundar ve Büğdüz'ü Peygamber'e elçi göndermesi[15], ve *Şerefnâme*'de Bügdüz Emen'in[16] (*DK Kitabı*'na göre o, Kazan'm ve Bayındır Han'ın çağdaşı Oğuz

[12] Gökyay, *Dede Korkut*, s. XVIII-XXII; *Şecere-i Terâkime*, Nuri İşan nüshası, Türk Dil Kurumu nşr. 28^a — 30^b, ve Gümüştepe nüshasından naklen Gökyay, s. XXIV — XXVII.

[13] Gökyay, s. XXI—XXIII, XXXVIII—XXXIX.

[14] *Şecere-i Terâkime*, TDK nşr. 28^b, 47^b, 48^a; Gümüştepe nüshasından naklen Gökyay, s. XXVII—XXVIII.

[15] Gökyay, s. XXXIII—XXXIV; krş. Kırzıoğlu, s. 48—50.

[16] Kırzıoğlu, s. 50—51.

beylerindendir) Kürdlerin temsilcisi olarak Muhammed'e gittiği rivayetleri de aynı vasfı gösterir.

Öte yandan *DK Kitabı*'nda Gürcülerin (ve Bayburt kalesinin) beyi Şökli Melik'e bağlı kâfirlerin Kazan'ın evini yağmalayıp çocuğunu esir götürmeleri, *Şecere-i Terâkime*'de Becene'lerin Salur boyuna baskın yapıp Kazan'ın anasını tutsak etmeleri hikâyesine benzerlik gösterir[17]. Bu, *Şecere-i Terâkime*'de Kazan ile Becene (= Peçenek) lerin münasebetlerine dair tek ibare değildir. Bahadır Han'ın kitabının başka bir bir yerinde Kazan'ın da Becene'lere tutsak gittiği kaydedilmiştir[18]; *DK Kitabı*'nda da Kazan'ın kâfirlerce esir edildiğini anlatan bir epizod vardır. Kezâ, *Şecere-i Terâkime*'de Korkut Ata ağzından söylenmiş manzum bir parçada[19], Becene'lere karşı Kazan'ın savaşları anlatılır. Bu parçada ayrıca Kazan'ın yüksek bir yerden yuvarlanan bir kayaya ökçesini ve oyluğunu karşı tutması macerasına telmih sandığımız bozuk bir ibareye de rastlıyoruz. Aynı parçada Kazan'ın başka bir kahramanlığına, bir ejderhayı öldürmesine telmih edilir ki, her iki maceraya işaretler, daha etraflı ve açık şekilde *DK Kitabı*'nda, ve birinciye telmih Topkapı *Oğuznâmesi*'nde vardır[20]. Yine *Şecere-i Terâkime*'nin bir yerinde kaydedilen, Kazan'ın anası Saçaklı'nın Becene'lere tutsak gitmesine dâir başka bir fıkraya göre, bu kadını, Beceneler hanı Tuymaduk (Tüymedük?) götürmüş; Saçaklı düşman yurdunda üç ay (veya üç yıl) kaldıktan sonra dönüşünde bir oğlan doğurmuş; Kazan: «Bu oğlanı nerden aldın?» diye anasının başını yarmış... Bu vesile ile, Saçaklı ağzından, onun Becene'lerin beyi ile mâcerası oğuz destanları üslûbunda manzum bir parçada anlatılmıştır[21]. *DK Kitabı*'nda (2 nci hikâye: «Salur Kazan'ın evinin yağmalanması») Kazan'ın kâfirlere, tutsak götürdükleri anasını geri vermelerini söylediği zaman onların: «Senin ananı Yayhan Keşişoğlu'na vereceğiz, ondan bir oğlu olacak, o oğlanı sana karşı savaşa yollayacağız» mealindeki cevapları[22] *Şecere-i Terâkime*'deki bu fıkra ile belki de uzaktan ilgilidir.

Şecere-i Terâkime'de, Şah Melik bozgununda Oğuz boylarından Irak'a göç eden Sahırların başına gelenlerin anlatılması vesilesiyle, o sıradaki hanlarının şeceresi verilir. Bu şecere'de Kazan'la babası

[17] *Şecere-i Terâkime*. TDK nşr. 49^b—50^a; krş. F. Sümer, *aynı makale*.

[18] *Şecere-i Terâkime*, 29^b.

[19] *Şecere-i Terâkime*, 48^a; Gümüştepe nüshasından Gökyay, s. XXVII—XXVIII.

[20] Gökyay, *Dede Korkut*, s. 124, satır 57—58; R. N. Edgüer nşr. «*Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi*», sayı 2, s. 245 (faksimile). — *DK Kitabı*, 11 nci hikâye, «Kazan'ın evinin yağmalanması», Kilisli nşr. s. 155—156.

[21] *Şecere-i Terâkime*, 49^b—50^a.

[22] *DK Kitabı*, Kilisli nşr. s. 34.

ve oğlu da zikredilmiştir. Babasının adı *DK Kitabı*'ndakine uymaz, amma oğlu *DK* hikâyelerinde olduğu gibi Urus diye zikredilmiştir[23]. *Şecere-i Terâkime*'nin sonunda Oğuz'da yetişmiş ünlü kadınlar listesinde «Kazan Beyin karısı» diye tasrih edilerek Burla Hatun'un adı vardır[24], ki *DK Kitabı*'nda ve Olearius'un naklettiği Azerbaycan rivayetlerinde de[25] onun adı Burla'dır.— Bu karşılaştırmalardan anlıyoruz ki Kazan'ın şahsı etrafında ve Salurlar'ın X. yüzyılda Sır-derya kuzeyinde Peçeneklerle olan savaşlarını konu edinerek meydana gelmiş destanî epizodlar Anadolu sahasına bir çok ayrıntılarını yitirmeden geçmiştir.

Salur hanlarına âid elde ettiği şecerede Kazan'ın babasından geriye doğru, Oğuz Han'a pek çabuk varıldığı Bahadır Han'ın dikkatini çekmiş olacak ki, burda uzun bir devri karşılıyan Salur hanları sayısının eksik olması gerektiğine işaret etmiştir[26]. Onun gözüne batan bu noksan, Salur boyunun Kazan'dan (ya'ni Oğuzların Peçeneklerle savaşlarının geçtiği bir tarihten) önce tarihî mühim bir rol oynamamış olduğunu gösterse gerektir. Kazan, herhalde, IX-X. yüzyıllar içinde, kesinlikle ta'yin edemediğimiz bir tarih ânında kâfir Peçeneklere karşı müslüman Oğuzları savaşa götürmüş[27], bu düşmanları yenilgilere uğratmış, ba'zan da onların baskınlarına uğramış, tarihî bir Oğuz hanının adı olmalıdır. Oğuzların komşularına karşı bütün savaşları tarihte onun zamanında ve başbuğluğu altında geçmemiş olsa bile[28], yeni islâma girmiş Oğuz kavminin bu ünlü beyi zamanla bu çağın destan kahramanı olmuştur[29].

[23] *Şecere*.. 47[a]; Gümüştepe nüshasından Gökyay, s. XXVII.

[24] *Şecere*..., 55[a].

[25] Bk. Mirza Bala, *Dede Korkut, Kafkasya-Der Kaukasus*, München 1952, s. 10; Gökyay, IX.

[26] *Şecere*... 47[b]; Gümüştepe nüshasından naklen Gökyay, XXVII.

[27] VIII. yüzyıl sonlarında, IX. yüzyıl başlarında Uz (Oğuz) lar, Karluklarla Çu ve Talas boyundaki otlaklar için savaşıyorlar. Karluklar Uzları yerlerinden çıkarıyorlar; bunlar da Peçenekleri batıya doğru itiyorlar. Mes'ûdî'de Peçeneklerin düşmanları arasında Guzzlar zikredilir. Düşmanlarının baskısı altında Peçenekler Emba ve Yayık boylarına, Hazer Denizi kuzeyine göçüyorlar. — Konstantin Porphyrogenete'in verdiği bilgilere göre de IX. yüzyıl sonlarında Peçeneklerin komşuları Hazerler ve Uzlardı. Uzlar sık sık Peçeneklere hücum ederek onlardan esir alıyorlar, ve köle olarak satıyorlardı. 892—902 yıllarında Uzlar, Hazerlerle birleşerek Peçenekleri yurtlarından atıyorlar.— Gerdizî de, Uzların Peçeneklere sık sık hücumlarından bahseder (Akdes Nimet Kurat, *Peçenek Tarihi*, İstanbul 1937, s. 33. 37, 38).

[28] *Şecere-i Terâkime*'ye göre (TDK nşr. 29[b]) Peçenekler ile Oğuzlar arasındaki düşmanlıklar beş-altı nesil sürmüştür «biş altı arkaça bu iki ilnin arasında yamanlık bar».

[29] Barthold'a göre Oğuzlar halife el-Mehdî zamanında (775-785) islâmiyete girmeğe başlamışlardı, amma gerçekte islâmiyet onlar arasında ancak X. yüzyılda yayılmıştır («*Encyclopédie de l'Islam*», *Ghuzz* mad.).

Rivayetleri, Korkut'la Salur Kazan'ı Peygamber çağında ve Peygamberden 300 yıl sonra (X. yüzyılda) yaşamış kabul edenler olarak, ikiye ayırabiliriz. İkinci gruptakiler, Kazan'ı ve Salur boyunu Oğuz tarihinde aşağı yukarı belli bir çağa yerleştirme imkânını sağlıyor: Bu, Oğuzlar ile Peçeneklerin düşmanlık ve savaş hâllerinin vâki' olduğu IX-X. yüzyıllardır.

Reşîdeddîn ile *Şecere-i Terâkime*'de Kazan'ın Peygamber zamanında yaşadığına dâir bir kayıd bulunmadığına göre onu Korkut çağdaşı ve bunun sonucu olarak da Peygamber çağdaşı gösteren rivayetler oğuz-salur destanının daha sonraki - kanaatımızca Anadolu ve Azerbaycan sahasındaki - gelişmesinin mahsulü olmalıdır. Amma, Kazan'ın Korkut'la çağdaş gösterilmesi hususunda rivayetlerin ısrarı da pek tesadüfi olmasa gerektir. Kazan'ın islâm uğrundaki savaşlarını anlatan mehkabelere islâmî mânada bir kuvvet kazandırmak için, ona müşavir-vezir olarak, kendi çağında yaşamamış olmakla beraber, müslüman Oğuzlarca artık bir islâm evliya'sı olarak tanınmış şahsı katma arzusunun, geleneğin bu yolda gelişmesindeki rolü düşünülebileceği gibi, Korkut Ata'nın, Oğuzların islâmiyete girdikleri çağda yaşamış bir mürşid olması ihtimali de hatıra gelebilir. Bu takdirde destan geleneğinin, sade Oğuzların islâma girişlerini değil, Korkut Ata'yı da 300 yıl geriye götürdüğü şeklinde, birinciden farklı ikinci bir faraziye ileri sürülebilir. Bu izah, *Şecere-i Terâkime*'deki birbirine aykırı iki rivayeti te'lif imkânını da verir.— Herhalde, Peçenek-Oğuz savaşları aslında islâmî bir «cihâd» mânası taşımamışlardır (*Şecere-i Terâkime*'nin ifadesinden de bu anlaşılır). Bu yeni mânayı, oğuz destanî geleneği sonradan kazanmıştır: *DK Kitabı* ile başka Anadolu rivayetlerinde artık Salur boyu ve onun beyi, kâfir ellerine karşı islâm dâvası uğrunda savaşmaktadırlar. Korkut da aslında, belki, Oğuzların islâma giriş ve Peçeneklerle komşuluk ve savaş münasebetleri çağlarının (X. yüzyılın), henüz şamanlık vasıflarını tamamiyle yitirmemiş, bir bilicisi, islâmî irşad vazifesini de gören bir «türkmen kocası» idi. İslâm velîsi çehresini ve şöhretini, zamanla, eski Oğuzların torunları batıya doğru ve islâmî bir cihad mânası almaya başlıyan akın ve fütuhatlarında yeni roller oynadıkça kazandı. Amma onun bu şöhreti hiç yoktan (daha doğru bir tâbirle, put-perest şamanlığından) başlıyarak almış olacağını düşünmek, başlangıçta da islâm mürşidi olarak oğuz hanları katında hizmet gördüğünü kabul etmekten daha güç olur.

Türkmen menkabeleri Kazan'ı, bambaşka bir mâna taşıyan bir cihadın kahramanı sıfatiyle çok daha yeni bir çağa getirerek, Türk-

men - şiî İran savaşlarının çerçevesi içine de sokmuşlardır. Köroğlu hikâyesinin Türkmen rivayetinde ondan şu şekilde bahsedilir:

Yedi veli bile duşan
Gızılbaş bile gılıçlaşan
Otuz yaşa başın goşan
Salır Gazan Soltan gelsin [30]

Kazan menkabesinin bir de bu son şekilde gelişmesi, müslüman Oğuzların Peçeneklere karşı savaşlarının kahramanı olarak onun etrafında meydana gelen destan epizodlorının, kendi boyu ile, karısının ve oğlunun adları ile birlikte Anadolu'daki Türkmenlerin tarihî mâceralarına uygulanmasının düşünülebilir bir hâdise olduğunu gösterse gerektir.

Salur boyunun Oğuz tarihindeki önemli yeri mes'elesiyle ilgili olarak şuna da işaret edelim: İbn Bîbî'de nakledilen bir rivayete göre «padişahlık bir nice müddet Salur boyundan oldu»; onun bütün boylara üstün olduğu bir zaman, «sağ koldan kimse bulunmayınca kurultay edip ve Salur hanım hepsinden müdebbir bulup han yaptılar. Çok zaman Türk'e ve Tacik'e hükmettiler. Sonra Türkistan ikliminde fetret olup....» hükümranlık, yine kurultay kararıyle Kınık boyundan Lokman'a (Selçuklulara) geçti... [31] — Bu rivayet, Selçukluların kudret kazanmalarından ve Şah - Melik bozgunundan önceki Oğuz çağını ana çizgileriyle anlatıyor. Salur'un hâkimiyeti devrini, bu şema, Kazan Bey'in veya işleri bu adda bir şahsa izafe edilen Salurlu Han'ın yaşamış olacağı X. yüzyılda, tarihle destan geleneğinin birbirini tamâmlıyacak şekilde haber verdiği Oğuz - Peçenek savaşlarının geçtiği çağa yerleştirmemizi mümkün kılar. Öte yandan da Salur boyuna *DK Kitabı*'nda verilen öneme bu kitap dışında bir yazılı kaynakta daha işaret edildiğini gösterir.

Hacı Bektaş Vilâyetnamesi ise [32] herhalde yine aynı Şah - Melik bozgununun hâtırasını şöyle anlatır: «Oğuz cemaatı tefrikaya uğrayıp dağılınca Oğuzun padişahı Bayındır Han âhirete intikal etti. Bu kerre Oğuz'un beylerbeyisi Kazan olup dünya saltanatı dahi Âl-i Selçuk'tan Selim Han Gazi'ye değdi». Bu rivayetin de tarihî şema itibariyle Oğuz tarihinin Şah-Melik bozgununu hemen ta'kib eden çağa uyduğu görülür. Bu rivayet *DK Kitabı* geleneğine, Bayındır Han'ı bir zaman

[30] Ata Govşut, *Köroğlu Türkmen Halk Eposı*, Aşkabat 1941, s. 331; bu şiirin bir variante'ının Yusuf - Ahmed hikâyesinde de bulunduğu, notta (aynı s.) kaydedilmiştir

[31] İbn Bîbî, *Selçuknâme Tercümesi*, Paris Bibliothèque Nationale nüsh. (Ancien Fonds Turc 737), var. 19b.

[32] *Hacı Bektaş Vilâyetnamesi*, Paris Bibliothèque Nationale, Ancien Fonds Turc 136, var. 33a.

Oğuz'un padişahı göstermek itibariyle yakındır; Kazan'la Bayındır arasında ise bir halef-selef münasebeti kurmaktadır.

III

Oğuz'ların destan geleneğinde Kayılar

Reşîdeddîn'de ve *Şecere-i Terâkime*'de Salurlar'm parlak devrinden çok önceki devamlı Oğuz şeceresi Kayı boyundan hanları (yabguları) sıralar (yukarıya bk.). Bunun, Osmanlı tarihcilerinde olduğu gibi, Osmanoğullarının soylarına değer verme gayretinin bir neticesi olacağını tahmin edemeyiz. Böylece *DK Kitabı*'mn önsözünü - bütün olarak - Osmanlılara yaranmak istiyen bir müstensihin sonradan eklemiş olduğu düşüncesinin pek sağlam bir temele dayanmadığı görülür. Bizim kanaatimizce hikâyelerin müellifiyle bu önsözün müellifi aynı şahıstır (bu meseleye ilerde döneceğiz) ve o, Kayı boyunun oğuz boyları içinde önemi hakkındaki kanaatı daha eski gelenekten almış olabilir; buna Osmanoğullarının geleceği hakkındaki düşünce, saltanatın kıyamete kadar onların elinden alınamıyacağı şeklinde bir «kehanet», kitabın son te'lifi.Osmanlı İmparatarluğu temellerinin sağlam şekilde atılmış bulunduğu bir tarihte olduğuna göre, Kayı boyu hakkındaki eski geleneğe yeni bir kuvvet vermek için, fakat müstensih tarafından değil, müellif kalemiyle, katılmıştır [33].

Şecere-i Terâkime'de yine Kayı boyu ile ilgili başka bir hikâye de, bu boyun geleceği hakkında Osmanoğulları geleneğine yer etmiş meşhur bir rivayetin aynıdır. Bahadır Han'ın kitabında nakledilen hikâyeye göre, Şah Melik bozgunundan sonra Sır suyunun ayağında kalan Kayilardan Toğurmuş, düşünde göğsünden üç ağaç çıktığını, bunların yeşerip dallanıp yapraklandığını görür, düşünü Miran Kâhin adlı bir biliciye anlatır; o da: «Bu gördüğün düşü kimseye anlatma, hayırlı düştür» der [34].

[33] Bu düşünceyi ifade eden ibâre *DK Kitabı* ile Yazıcıoğlu *Selçaknâmesi*'nde birbirine hemen tamamiyle uymaktadır (krş. F. Sümer, adı geçen makale; Rossi, s. 29). Birinin ötekinden alınmış, yahut da her iki kitaba ortak bir kaynaktan geçmiş olacağı düşünülebilir; F. Sümer, bu ibâreye (Korkut Ata'nın Bayat boyundan ve keramet ehli bir kişi olduğu hakkındaki bilgiyi Reşîdeddîn'den aldıktan sonra, Osmanlı hânedanı hakkındaki kehâneti kendinden ekliyerek) son şeklini verenin Yazıcıoğlu olduğu, *DK Kitabı*'na ondan geçtiği kanâatindedir. (Bk. aynı makale.)

[34] *Şecere-i Terâkime*, 43b. — Bu ağaç rüyası, Tümen Han adlı oğuz padişahının kızı ile evlenen arap kumandanı 'Iyâz hakkında, Enverî'nin *Düsturnâme*'sinde anlatılır (aşağıya bk.). Bu rivâyete göre 'Iyaz, Osmanoğulları'nın ilk atası sayılan Mir Süleyman=Oğuz'un babasıdır.

Bu türlü rivayetlerin, Oğuzlar gibi, Selçuk devrine gelinceye kadar devamlı bir hakan sülâleleri bulunmıyan zümrelerde, her boyun içinde çıkması olağan bir şeydir. Ne var ki, bir boy, tarihinin bir ânında ötekilere üstün gelip hakimiyetini geliştirince, bu çeşit rivayetler yeni bir anlam ve yayılma gücü kazanıyor. Çok def'a şecereleri tanzim eden «hoca»ların, veya rivayetleri sözlü gelenekte yaşatan destancıların, kendi soylarını yüceltmek için orta-malı destan ve menkabe motifleriyle soylarının üstünlüğü hakkındaki hikâyeleri süsleyip zenginleştirmiş olmaları da mümkündür. Reşîdeddîn'in Oğuzlar hakkında anlattıklariyle *Şecere-i Terâkime*'nin muhtelif nüshalarının bu bakımdan karşılaştırılarak incelenmesi belki bir takım neticeler verecektir. Bir örnek olarak, *Şecere-i Terâkime*'nin Nuri İşan nüshasını Kayı aslından bir şahsın istinsah etmiş olduğuna işaret edelim[35]. Bu kitapta Kayı boyuna izafe edilen ba'zı imtiyazları, meselâ bütün rivayetlerde (Reşîdeddîn, *DK Kitabı*, Yazıcıoğlu) Korkut Ata'nın Bayat boyundan gösterilmesine karşılık burada Kayı boyundan gösterilmesini belki de bu vâkıa izah eder; ancak, bu hususta kesin bir hükme varabilmek için, *Şecere-i Terâkime*'nin öteki nüshalarının da bu bakımdan incelenmesi gerekir.— Oğuzlardan olmayan Başkırtların bile Korkut Ata'yı kendi boylarının atası saydıkları düşünülürse, bir boyun geleneğini yazılı veya sözlü yollarla nakledenlerin, ünlü kişileri kendi boylarından göstermek gayretleri daha iyi anlaşılmış olur.— Hâsılı, her ne sebeple olursa olsun, Kayı boyu hakkındaki destanî rivayetlerin, bu boya bir üstünlük, imtiyazlı bir geçmiş ve parlak bir gelecek tanıyan bir görüşün osmanlı-öncesi ve Anadolu-dışı varlığı bir vâkıadır.

Oğuz destanlarında Kayı geleneği bizi *DK Kitabı*'nın te'lif tarihiyle de ilgili başka bir meselenin incelenmesine götürür.— Kırzıoğlu, Enverî'nin *Düsturnâme*'sindeki bir rivayeti oğuz destanlarındaki éponyme'lerden Büğdüz Emen'e bağlamayı denemiştir; bu vesile ile, *Düsturnâme*'nin Osmanlıların aslını anlatan faslından aktardığı[36] hikâye şudur: Halife Ömer zamanında Sa'd Vakkas, Acem fethinden dönerken «Mülk-i Türkistan»'da hüküm süren Tümen Han'ın yurduna uğrar. Bu Han'ın Turunç Hatun adında güzel bir kızı vardır. Bir gün Tümen Han ava çıkmıştır. Arab kumandanlarından 'Iyaz'ı otağına alır.

[35] *Şecere*... 55[b]'de yazmanın «ketebe»si şöyledir: تمت الكتاب الخلايق كتاب آخرى الفقيرالحقير ملا قربان كلدى (بن ؟) اوراز محمد ملا اصلى قايى خان بنسب چاريق در تاريخ ١٢٣٧

[36] Kırzıoğlu, s. 32-33. — Vâkıdî'nin *Fütûhu'ş-Şâm*'ından bu hikâye ile ba'zı benzer tarafları olan bir rivayeti de Kırzıoğlu kitabına almıştır (s. 30-31).

'Iyaz Turunç Hatun'a âşık olur. Hayırlı bir rüya görür (bk. not 29; bu rüya yukarda anlatılanın aynıdır). Düşünü Vakkas'a yordurur; Han'ın veziri Bermek'in araeılığiyle Turunç Hatun'la evlenir. Bir müddet sonra 'Iyaz memleketine döner. Turunç Hatun'dan doğan oğlanın adını Emir Süleyman koyarlar. Onlar velîye «Oğuz» derlermiş, daha doğar doğmaz kerâmetler gösteren bu çocuğa bir de Oğuz adı verirler. Emir Süleyman (Oğuz) büyüyünce amcası Selçuk'un kızıyle evlenir, amma karısı müslümanlığı kabul etmediği için geçinemezler. Oğuz bu sefer vezir Bermek'in kızıyle evlenir. Dedesi Tümen Han'la savaşırlar. Han bu savaşta telef olur. Emir Süleyman'ın 6 oğlu olur; onların her birinden de 4 oğul olmak üzere 24 torunu türer. En büyük oğlu Cemşid Han, Kayı lâkabiyle de anılırmış. İşte bu, Oğuz Han oğlu Kayı Han'dan Osmanlıların ataları türeyip çıkmışlardır.

Topkapı *Oğuznâmesi* ile *Risale min kelimât-ı Oğuznâme*...'de de[37] Mîr Süleyman'ın sözü geçer. Bu Mîr Süleyman, Yıldırım Bayezid'in şehzâdesi ile aynı şahıs sanılmış ve oğuz destaniyle ilgili bu iki metinde ondan bahsedilmesi bu metinlerin Bayezid oğlu Süleyman Çelebi'nin saltanatı çağında tesbit edilmiş olduğuna delil olarak kullanılmıştı; bundan da *DK Kitabı*'nın te'lif tarihinin tartışılmasında faydalanmak istenmişti[38].

Enverî'nin rivayeti ise bize gösteriyor ki, Fâtih devrinde, Emir Süleyman, Oğuz-Kayı destan geleneğine göre Osmanlıların ilk atası diye biliniyordu. Menkabede o, 24 oğuz boyuna adlarını veren éponyme hanların dedesi kabul edilmiştir; Oğuz adından başka bu vasfiyle de Oğuz Han'la aynı şahıs sanılmıştır. Amcasının kızını red edişi, dedesiyle savaşması ve bu savaş sonunda dedesinin ölmesi gibi noktalarda da hikâye Oğuz Han menkabesinin izlerini taşır. Öte yandan, Osman Gazi'nin dedesinin osmanlı kronikçilerinden bir çoğunda Süleyman Şah diye gösterilmesine[39] karşılık Oğuz Alp adını taşıdığı rivayetini bir bizans tarihinde görüyoruz. Laonikos Chalkokondyles, Ertuğrul'un babasının Oğuz Alp (*Ογουζαλπης*), dedesinin de Gündüz Alp olduğunu söyler. Onun bu kaydını nakleden Moravcsik, başka bir bizans kroniğinde (Georgios Phrantzes'de) *Γου*... şeklinde eksik olarak yazılmış adı, bu müellifin ad hakkında «Osmanlı hükümdar sülâlesinin atası,

[37] Gökyay, s. 121 - 122; R. N. Edgüer nşr. «*Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi*», sayı 2, s. 246 - 247 (faksimile), satır 6 ve 20; Gökyay, s. XXX.

[38] Gökyay, s. XL.

[39] Moravcsik Gyula, *Byzantinotarcica II: Sprachreste der Türkvölker in den byzantinischen Quellen*, Budapest 1943, s. 185; krş. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı tarihi*, I (Türk Tarih Kurumu nşr.), Ankara 1947, s. 21-25.

rivayete göre Ertuğrul'un büyük babası» yolundaki izahına dayanarak *Γουζαλπης* şeklinde tamamlamayı teklif öder[40].

Görülüyor ki, gerek *DK Kitabı* ile yakınlığı ve destanî üslûbu ma'lûmumuz olan iki «oğuznâme» metninde, gerekse Enverî'de geçen Emir Süleyman adı aynı menkabevî şahsiyete âiddir. Bu Süleyman, Kayı boyundan Osmanoğullarının geleneğinde, ba'zan Oğuz Han'la karıştırılmış, ba'zan da Osman'ın dedesi sanılmış ve Oğuz Alp diye de adlandırılmıştır; herhalde o, oğuz-osmanlı geleneğinde yer tutmuş bir addır. Nitekim yukarda sözü geçen destan parçalarında o, Salur Kazan ve Bayındır Han gibi éponyme'ler arasında anılıyor; ibarelerden birinde ayrıca Osmanoğullarını övme maksadiyle, amma her iki metinde de alkış klişeleri içinde yer alıyor. Bu ad Topkapı *Oğuznâmesi*'nin üç yerinde geçer:

«...: Ulaş Salur Kazan begler beglü Oğuz, Emin Süleyman uğurlu Oğuz, Dede Korkut bilgilü Oğuz...» (st. 6)

«... Salur Kazan sa'âdetlü, Emir Süleyman uğurlu, Bayındır Han devletlü[41]... Otman oğlu...» (st. 10)

«[Tanrı]... Emir Süleyman uğurlu [yedi uğurun versün], Bayındır Han devletlü yedi devletün versün...» (st. 21)

Risale min kelimat-ı Oğuznâme'de bir yerde geçer:

«[Tanrı]... Okçı Kozan erligin versün, Kan olan Emir Süleyman Sultan... (?) versün...»

Hâsılı yukardaki izahlar bu iki destan parçasının Bayezid oğlu Süleyman zamanında tesbit edilmiş olması zaruretini ortadan kaldırıyor. Böylece sâde *DK Kitabı*'nın değil, ondan daha archaïque bir vasıf taşıyan Topkapı *Oğuznâmesi*'nin dahi yazıya geçiş zamanı olarak daha sonraki bir tarihi göstermemize bu yönden bir engel kalmıyor.

IV

Salurlar ve Bayındırlar; Salurlar ve Kanğlı-Kıpçaklar

Şecere-i Terâkime'de Salur boyunun Bayındır ili ile münasebetlerine dâir ba'zı rivayetler DK konusu bakımından dikkate değer. Bahadır Han, bu boyun XI. asır içindeki mâceralarını şöyle anlatır:

[40] Moravcsik, *aynı* eser, s. 108; bunu, Chalkokondyles'in kaydına dayanarak Gündüzalp (*Γουνδουζαλπης*) şeklinde tamamlamak daha doğru olur sanıyoruz.

[41] İbn Bîbî *Selçuknâmesi*'nin Yazıcıoğlu tercümesindeki geleneğe göre (Paris BN nüshası, var. 15b), Oğuz Han'ın vasiyetinde, Kayı soyundan bir han, hanlar hanı olunca beylerbeylik makamına geçenlerden biri Bayat boyunun beyi (sağ kol beylerbeyi), öteki de Bayındır boyunun beyi (sol kol beylerbeyi) olmak kaide idi.

Şah Melik bozgununda Salur ili Irak'a göçtü, uzun bir zaman orada oturdu. O zamanlar Irak'ın güçlü halkı Bayındır idi. Salur'dan Ögürcik adlı bir Bey çıktı; o, Bayındır Beyine tâb'i' olmak istemedi. 900 evlik Salur ili bu Beyin idaresinde önce Şamak'a vardı. Oradan da Bayındır'dan korkup göç etti. (Bu Şamak acaba Şamakı mıdır? Öyle ise rivayet o çağda Irak gibi, Azerbaycanda da Bayındırlıların kuvvetli bir zümre olduklarını göstermez mi?)[42].

Biz bu rivayete, aşağıda tekrar üzerinde duracağımız bir mes'ele, ya'ni Akkoyunlularla DK destanlarının ilgisi bakımından dikkati çekmek istiyoruz. Faruk Sümer'i, DK hikâyelerinin Doğu-Anadolu'da Akkoyunluların tarihiyle ilgisiz bulundukları kanaatına götüren bir vâkıa, Salur boyunun Anadolu'daki Türkmenlerin tarihinde hiçbir mühim rol oynamadığıdır. Eğer *Şecere-i Terâkime*'de bahsedilen bu Irak Bayındırhları ile Akkoyunluların bir ilgisi varsa Salur boyunun, doğrudan doğruya Anadolu türkmen tarihinde olmasa bile, bu tarihin Anadolu-öncesi safhasında, ya'ni Akkoyunluların önce Âmid bölgesinde, daha sonra da kuzey-doğu Anadoluda yerleşmelerinden önce, hâkim olarak değil de - hiç olmazsa kısmen ve kısa bır zaman için - tâbi olarak Bayındırlılarla münasebetlerine dâir bir delil elde edilmiş olur. Bilindiği üzere *Şecere-i Terâkime*'de Kazan idaresindeki Salurların Bayındırlılarla münasebetlerine dair başkaca bir işaret yoktur. *DK Kitabı*'nda ise Salur Kazan, Bayındır Han'ın buyruğu altındaki hanlardandır. Yukarda bahsettiğimiz ve Bayındırlı - Salurlu hanların Oğuz topluluğu başına geçmekte halef-selef olma şeklindeki münasebeti anlatan *Hacı Bektaş Vilâyetnamesi*'ndeki fıkra, bu eserin te'lif tarihinde ve *DK Kitabı* dışında da Salurlar'ın oğuz geleneğindeki önemini belirtmiş oluyor[43].

Yine *Şecere-i Terâkime*'nin Salurlar hakkındaki hikâyesine dönelim: ... Ögürcik idaresindeki Salurlar Şamak'da, Bayındır ili önünden kaçtıktan sonra Yayık suyuna, Ala-Kenek ve Kara-Kaş'a vardılar. Orada onlara Kanglılar saldırdı. Salurlar Mangışlak'a vardılar. Kanglıların hanı Gök-Tonlu yine bunların üzerine yürüdü. Ögürcik oradan da kaçıp Abulhan Dağı'na vardı...— Bu macera, *Şecere-i Terâkime*'de ayrıca Ögircik ağzından *DK Kitabı*'nda rasladığımız destanî nazımlar tipinde bir parça ile anlatılmıştır[44].— Faruk Sümer, Kanglı-

[42] *Şecere*... 47a, 48b.

[43] Adnan Erzi'nin bana verdiği bir nota göre, bu rivâyet, *Hacı Bektaş Vilâyetnâmesi*'nin manzum nüshasında da vardır.

[44] *Şecere*... 48b, 49a.

Kıpçak'ların XII. yüzyıldan sonra müslüman olduklarına, bu tarihlerden önce, Oğuzların Sır-derya ötesinde oturdukları çağlarda onların şimal komşuları bulunduklarına işaret ederek *DK Kitabı*'nda Demir-Yaylı Kıpçak-Melik diye bir düşman adının geçmesini bu destanlarda, Oğuzların eski yurtlarındaki kâfir Kanğlı-Kıpçaklar'la savaşlarının bir izi sayıyor ki, bu yerinde bir görüştür. *Şecere-i Terâkime*'nin naklettiği rivâyet de, ihtimal, *DK Kitabı*'uda telmih edilen hâdiselerin daha etraflı ifadesinden ibarettir. *DK Kitabı*, büyük kısmiyle Salur boyunun bir destanı gibi göründüğüne göre, bu boyun tarihindeki bütün mâceraları aksettirmis olması pek tabi'îdir.

V

Oğuzların Anadolu ve Azerbaycan'a Selçuklulardan önceki akınlarına dâir rivâyetler

Hacı Bektaş Vilâyetnamesi'nde Oğuzlara dâir bir rivâyet daha dikkatimizi çekiyor. Bu eser, Rum ülkesine birbiri ardınca gelen müslüman akınlarını şu mısra'larla anlatır:

«Rûm fethi üç gez oldu ey azîz
Feth-i evvel çüa Benî Abbâslar
Cins-i Kayser Rûm'a iken padişah
Gazilerle evvel anlar açdılar
Girü kâfir galib olup geldiler
Kaldı küffârın elinde bir zaman
Fârs mülkini bi-külli dutdılar
Rûm'ı dahı bunlar aldı serteser
Çünki tebdil oldu Oğuz şevketi
Gine küffâr gâlib olub geldiler
Kaldı bir müddet bu Rûm ol vechile
Âl-i Selçuk'undurur üçünei feth
. . . . . .
Oldu Bağdâd'a halife çün olar
Hazret i Battâl Gazi yüzü mâh
. . . . . .
Rûm'u anların elinden aldılar
Çünki şarkdan çıkd' Oğuz oldu'ıyân
Çeküben leşker çü Rûm'a yetdiler
Pes ikinci fethi budur bil haber
Sürdü devrân geçdi bunlar müddeti
Rûm mülkini bulardan aldılar
Bir tevârihden beyân geldi dile
Âl-i Selçuk'dan diyem bir görklü medh»[45]

Burada, Anadolu'ya büyük Selçuk akınından önceki bir oğuz yayılışından bahsediliyor. Son büyük dalgadan önce, gerek Azerbaycan'a, gerek Anadolu içlerine doğru bu kavmin sızmaları olmuşlur[46].

[45] İstanbul, Belediye Kütüphanesi, M. Cevdet yazmaları, nr. 5, var. 54a, 54b.

[46] XI. yüzyılda Selçuk istilâsından önce Oğuz ve Türkmenler ön Asyada, ba'zan hanlarının idâresinde, ba'zı da şahsî-kısmî teşebbüslerle hareket ederek, Akdenize kadar ülkeleri baştan başa dolaştılar (Barthold, *Encyclopédie de l'Islam*, *Ghuzz* mad.).— İbrahim İnal ile Kutulmış ve Yakut gibi selçuklu başbuğların Oğuz ve Türkmen kuvvetlerinin başında Azerbaycan'a akınları, Zeki Velidi Togan'a göre 1035'te başlamıştır (bk. *İslâm*

Daha sonraki menkabevî tarihler ve destanlar bunları uzun bir devre sürmüş bir yayılma ve yerleşme gibi göstermiş olacaklardır. *Câm-ı Cem-Âyîn*'in rivâyetine göre Oğuz hanlarından Tök-Temür, Me'mûn Halife zamanında Gürcistan'a ve Rum'a gazâ etmiştir[47]. Akkoyunlular'ın resmî tarihi, *Kitâb-ı Diyarbekriyye*'nin, menkabevî-destânî bir giriş mahiyetindeki kısımları, Bayındır boyunun Azerbaycan'da yerleşmesini ta Muhammed Peygamber zamanına kadar götürür. *Bahru'l-ensâb* adlı başka bir menkabevî tarih de, Baymdırlıların Azerbaycan'a ve Doğu-Anadolu'ya yayılış ve yerleşişlerini aynı çağlara çıkarır[48].— Selçuk-öncesi çağlarda yapılmış olan akınlar - *DK Kitabı*'ndaki tarihî çekirdeği bunların teşkil ettiği iddia edilemese bile - izahı çok defa güç görünen bir destanî mihver değiştirme hâdisesini, yani Oğuzların Sır-derya kuzeyindeki mâceralarının Doğu-Adadolu ve Azerbaycan'daki vak'alara uygulanmasını kolaylaştırmış olacaklardır.

DK Kitabı'nın kahramanlarından Beyrek ile, Bayburt kal'esinin Ermeni hâkimi arasındaki münâsebetlere dâir ora yerli halkı arasındaki bir rivâyeti vaktiyle tahlil etmiştik[49]. Bu kal'enin Beyrek ile Oğuz Beyleri tarafından alınıp talan edilmesini anlatan *DK Kitabı*'nda Ermenilerin sözü geçmez. Bu vâkıayı, *DK Kitabı*'nin son te'lifi zamanını Ermenistan'ın artık bir devlet olarak mevcut bulunmadığı bir çağda aramaya bizi sevk eden delillerden biri olarak kullanmıştık. Halk geleneğinde yine de, Beyrek'in adı Parasar (*DK Kitabı*'nda «Parasar'ın Bayburt hisarında» ibaresinde rasladığımız şekliyle) adlı ve Bayburt'a hükmeden Ermeni beyine bağlanmak suretiyle, bu ülkenin Ermenilerden fethi çağlarının bir hâtırası olarak saklanmış bulunuyor. *DK Kitabı*'nda, aynı şekilde, Salurlar'ın Sır-derya boyundaki ve Baymdırlıların iki-üç yüzyıl sonra Doğu-Anadolu ve Azerbaycan'daki komşulariyle savaş ve başka türlü münâsebetlerinden ibaret olan iki esaslı tabaka arasında belli-belirsiz bir takım izler daha sıkışmış kalmış olabilir.

Ansiklopedisi'nde *Azerbaycan* mad.).— Rey'de Gaznevî ordusunu mağlûb eden Oğuz-Gürcülerle savaştılar. İbrahim İnal bunları Bizans serhaddine sevketti. Trabzon'a kadar ilerlediler (F. Köprülü, *Türkiye Tarihi*).

[47] Hasan b. Mahmud Bayatî, *Câm-ı Cem Âyin*, Ali Emirî nşr. İstanbul 1331, ş. 34.

[48] Mükrimin Halil Ymanç, *İslâm Ansiklopedisi*'nde *Akkoyunlalar* mad.; Kırzıoğlu, s. 48-50; Gökyay, s. XXXIII-XXXIV.

[49] Pertev Boratav, *Halk hikâyeleri...*, s. 65.

VI

DK Kitabı'nda Komnenlerle Akkoyunluların ve öteki Türkmenlerin münâsebetlerine âid izler

DK Kitabı'nda - başka vâkıalar bir tarafa - epizodlardan ikisinde «Trabzon tekfuru» nun sözü geçmesi[50], bu destanlarda Anadolu Türkmen zümreleriyle onların komşu oldukları Komnen Devleti'nin münâsebetleri tarihinin yankısını aramağa bizi sevk eder. Bu münâsebetleri Komnenlerin tarihinde kısaca gözden geçirelim:

Trabzonlular bu komşularından ba'zan sadece Türkler, ba'zan Türkmenler diye bahsetmişlerdir; ba'zı da Akkoyunluları Amit'liler veya Amit'li Türkmenler diye ötekilerden ayırmışlardır. Şuna da işaret edelim ki iki tarafın münasebetleri sadece savaşlarla kalmayıp başka şekilde de gelişmiştir; Komnenler savaşcı komşularının akınlarını durdurmak için türlü tedbirlere, bu arada onları kendilerine damad edinme yoluna da başvurmuşlardır.

Türkmenlerle Trabzon Rum İmparatorluğunun temaslarından, 1280 tarihlerinden başlıyarak bahsediliyor. Bu tarihte İmparator Georges (1266 - 1280), Türkmenlere karşı bir sefere çıkar ve Rum aristokrasisinin ihâneti neticesinde esir düşer[51]. 1332'de, II. Alexis (1297 - 1330)' nin oğlu ve halefi III. Andronik (1330 - 1332) zamanında, Bayram bir ordu ile Samatos'a kadar gelir ve mağlûb olur. Andronik'in halefi I. Basile zamânında (1332 - 1340), (Çobanlılardan) Demirtaş'ın oğlu Şeyh Hasan 1336'da Trabzon topraklarına akın eder ve mağlûp olur[52].— Basile'den sonra tahta karısı Irène (1340 - 1341) geçer; onun saltanatı esnâsmda Trabzon kuvvetleri Perhari'ye akın eder (1340) ve Amitlileri yener. 1341'de Amitli Türkmenler yeni bir akın yaparlar, Trabzonlular savaşmadan kaçarlar; pek çokları ölür, Trabzon'u Türkmenler yakarlar, yanan insanların kokusundan şehirde hastalık çıkar.— Bu hezimetten önce I. Basile'in kız kardeşi ve II. Alexis'nin kızı, Ana-

[50] *DK Kitabı*'nda 6 nci: «Kanlı Koca oğlu Kan Turalı» ve 11 inci: «Salur Kazan'ın tutsak olması» boylarında; bu ikincide hikâyenin başında Trabzon tekürü'nün Kazan Bey'e bir şahin hediye gönderdiğinden bahsedilir.

[51] Charles Diehl - R. Guilland - R. Grousset, *Histoire du Moyen Âge*, 1 inci kısım: *Europe orientele*, e. II, Paris 1945, s. 422.

[52] Michael Panaretos, *Περι των της Τραπεζουντος βασιλεων*, Sp. Lampros nşr. «*Νεος Ἑλληνομνημων*» IV (1907) içinde s. 270 - 271.— Bu kronik'in yazarı herhalde Trabzonlu olup XIV. yüzyıl sonları ile XV. yüzyıl başlarında yaşamış ve Komnenlerin sarayına mensub bulunmuş bir şahıstı; XIV. yüzyıl sonlarında geçen ba'zı vak'aları anlatırken İmparatorun yanında bulunduğuna dâir ifadesi bunu tahmin ettirir.

hutlu (= Anakutlu) lâkâbiyle anılan Anna, râhibe elbisesini atarak Lazların memleketine kaçmıştır ; Amitlilerin Trabzon'u tahribinden sonra Anakutlu, Lazlardan bir ordunun başında Trabzon'a gelip tahta çıkar. İstanbul'dan gelen II. Alexis'nin oğlu, ya'ni Anna'nın amcası tahta geçmek isterse de yerli reislerle Lazlar onun gemilerini ele geçirirler ve kendisini hapsederler. Aynı yılda (1341) Amitliler yeni bir akın yaparlar, amma bir şey elde edemeden çekilirler. İstanbul'dan gelen başka reisler 1342'de Trabzon'u ele geçirerek Anakutlu'yu boğarlar ve Michel'in oğlu III. Jean (1342 - 1344)'ı tahta çıkarırlar. 1343'te Amitlilerin yeni bir akını püskürtülür[53]. 1348'de bir çok Türk kuvvetleri Trabzon'a akın ederler: Erzincan'dan Ahi Ayne Bey, Bayburt'tan Mehmet İkeptaris (veya Erkeptaris = Rikâbdâr?), Amitliler'den Tur Ali Bey ve Boz-Doğan ve bunlarla birlikte Çapni (= Çepni)ler... Bunlar Trabzonlularla 3 gün savaşırlar, pek çok adamlarını kaybederler ve mağlûb olarak giderler[54].

Bu arada ikinci def'a tahta çıkmış olan Michel (1344 - 1349) tahttan iner (1349) ve yerine Basile'in ikinci oğlu III. Jean Alexis (1349-1390) geçer. Bu hükümdarın kız kardeşi Maria, 1352 ağustosunda Amitlilerin emîri Tur Ali Bey'in oğlu Kutlu Bey ile evlenir[55]. 1357'de Bayram'ın oğlu Haei-Emir (Hacı Ömer) Maçka'ya girer ve bu bölgeyi yağma eder. Aynı yılın 22 ağustosunda İmparatorun kız kardeşi ve Kutlu Bey'in karısı Maria-Despina Hat (Despine Hatun) Trabzon'a gelir. Aynı yıl Basile'in başka bir kızı, Theodora, Hacı Emir (Ömer?)'e gelin gider. — Bayburt beyi Hoca Latif, 1360'da 300 askerle Trabzon'a akın eder, Maçka'ya girer. Pusu kurmuş olan Rumlar bu kuvvetten 200 kişiyi öldürürler. Hoca Latif'in başı kesilir[56]. - İmparator 1361'de, kronikçi Panaretos'un da bulunduğu bir kafile ile Hacı Emir (Ömer?)'in kal'esine gider.— Aynı yıl, Erzincan'dan Ahi Ayne Bey akın eder, Golaba kal'esini kuşatır, amma başarı elde edemez[57]. Yine aynı yılda Çelebi Tâceddin'in bir elçisi evlenme aracılığiyle Trabzon'a gelir.— Bir müddet sonra, yine Panaretos'un bulunduğu bir hey'et Kutlu Bey'i

[53] Panaretos, s. 272 - 274.

[54] Panaretos, s. 275 - 276.— Rossi (s. 33), Panaretos'un kronikinde Trabzon'a akını anlatılan Tur Ali Bey'in, Turkali Bey Bozdoğan adiyle zikredildiğini söylüyor. Gerçekte, bu kronikin gerek Lampros ve gerek Fallmerayer neşirlerinde: «... Amitliler: Tur Ali Bey ve Bozdoğan..." (*των Αμιτιωτων ο τουραγι πεις Και ο ποζδοδαγης*) şeklinde iki ayrı şahıs zikredilmiştir.— Krş. Moravesik, II, 220, 268.

[55] Panaretos, s. 278.

[56] *Aynı eser*, s. 281-282.

[57] *Aynı eser*, s. 283.

ziyarete gider, amma Türkler arasında salgın hastalık çıktığı haberi üzerine geri döner[58].

1365'te Emir Kutlu Bey, karısı Maria-Despina Hatunla birlikte Trabzon'a gelirler ve saraya kabûl edilirler.— Ertesi gün yine Panaretos'un da bulunduğu bir hey'etle İmparator yaylaya çıkar; Handaka'ya kadar gider, Emir'le bir arada 4 gün geçirir[59].

1378-1379'da, Kılıç-Arslan adında bir başbuğun Trabzon'a akın yapacağı haberini alan İmparator savunma hazırlıklarına girişir.— 1379'da kızı Eudokia'yı Çelebi Tâceddin'le evlendirir[60]. Aynı yılda Trabzonlular Çepnilere karşı bir sefer yaparlar, onları basarlar, bir çok Rum esirlerini kurtarırlar; Rumlardan 42 ölüye karşı Türkler 100 kişi kaybederler.

1386'da İmparatorun damatları Emir Tâceddin ve Hacı Ömer oğlu Süleyman Bey, 12 000 kişilik bir kuvvetle Halibia'ya girerler, amma Rumlarla savaşta mağlûp olurlar, bu arada başta Tâceddin olmak üzere pek çok ölü verirler[61].

Komnen'lerin tarihinden, bu siyasî ve askerî münasebetlerin dışında, ba'zı Komnenli Rum (ve ba'zı Gürcü) prens ve prenseslerinin Türk adları taşıdıklarına dâir de bilgi ediniyoruz. Bu sülâlenin ilk hükümdarlarından I. Jean (1235-1238)'ın bir adı da Aksuh (Ak-Su?) idi[62]. 1330'da ölen II. Alexis'nin oğlu ve halefi III. Andronik'in iki kardeşi Michel Azahutlu (Atakutlu?) ve Georges Ahpugas (Ak-Boğa) adlarını taşıyorlardı; Andronik tahta çıkınca bunları öldürtmüştü[63]. II. Alexis'nin kızı Anna'nın bir adı da Anakutlu idi. Panaretos'un ifadesinden[64], Amit'li Türkmenlerin şehre hücumlarından bir müddet önce şehirden uzaklaşan, bir kısım yerli halkla Lazlara dayanarak tahta geçen ve onların desteğiyle bir müddet saltanatta kalan bu prensesin, komşuları Türkmenlerle de gizli bir anlaşması olduğunu mu anlamalı mı?— Panaretos'a göre yukarda adı geçen Ahpugas (Ak-Boğa)'m yeğeni (kız kardeşinin kızı) bir gürcü prensesi, Gürcistan kıralı David'in kızı idi ve Kulkan Hatun adını taşıyordu. Bu prenses,

[58] Panaretos, s. 284-285.

[59] *Aynı eser*, s. 286.

[60] *Aynı eser*, s. 290.

[61] *Aynı eser*, s. 290-292.

[62] *Aynı eser*, s. 266.— Krş. Moravcsik, II; s. 74; bu yazar Aksuh adının türk aslından olması ihtimaline işaret ediyor. XII. yüzyılda yaşamış, iranlı veya türk aslından olması muhtemel Bizans başvezirlerinden birinin adı da Aksuhos idi.

[63] Ch. Diehl, R. Guilland..., *Europe Orientale*, s. 424.

[64] Panaretos, s. 273-274.

Komnenli prenslerden Andronik'in nişanlısı idi, o ölünce kardeşi Manuel'le evlendi ve Eudokia adını aldı[65].

Komnenlerin, komşu Türk beylerini damat edinme tedbirlerinin, onların akınlarına karşı tam bir güvenlik sağlamadığını Trabzon İmparatorluğu tarihinin ba'zı safhalarından yukarda verdiğimiz özet kolayca anlatır. Bununla beraber bu iki düşman cephe arasında zaman zaman iyi münasebetler, karşılıklı ziyaretler ve bunların neticesi olarak da her halde türlü kültür alış verişleri eksik olmamıştır. Rum prens ve prenseslerinin türk adları almaları buna bir delildir. Öte yandan da, galiba, müslüman beyler kendilerine gelen rum prenseslerinin dinlerini muhafaza etmelerine müsaade etmişlerdir.

Akkoyunlularla diğer türk emirlerinin Trabzon'dan kız almaları daha sonra da devam etmiştir. Fahreddin Kutlu Bey'in karısı gibi, oğlu ve Akkoyunlu devletinin kurucusu Kara Yülük Osman'ın karısı da Komnenlerden bir prenses, III. Manuel (1390-1417)'in kız kardeşi idi[66].— 1421 yıllarında, bu Manuel'in oğlu IV. Alexis (1417-1429), kızlarından birini Karakoyunlu beyi Cihanşah'a verdi[67]. Nihayet IV. Alexis'nin oğlu, IV. Jean (1429-1458), kızı Theodora[68]'yı Akkoyunluların büyük padişahı Uzun-Hasan'a verdi. 1458'den imparatorluğun sonuna (1462) kadar hüküm süren David'in de yeğeni olan karısı dolayısiyle Uzun Hasan'ın, müşterek düşman olan Fâtih'e karşı Komnen devletinin menfaatlarını savunma hususundaki gayretleri ma'lûmdur.

Komnenlerin tarihinde bizim konumuz bakımından dikkate değer bir nokta da, politika savaşlarına katılan ve ba'zan tahti ele geçirecek kadar celâdet gösteren kadın tiplerinin bulunmasıdır. Daha 1285'te II. Jean'ın üvey kardeşi ve Gürcü kraliçesi Roussedan'ın kızı Theodora, kısa bir zaman için imparatorluk tahtına çıkmıştı. Daha sonra I. Basile'in karısı ve Bizans imparatoru III. Andronik Paleolog'un gayr-ı meşru' kızı irene, rakibi ve Trabzon asıllı başka bir Irene'i uzaklaş-

[65] Panaretos, s. 289.— Panaretos'un kronikini başından sonuna kadar bana okuyup tercüme etmek lütfunu esirgemiyen dostum tarihci Nikolas Svoronos'a burada teşekkürlerimi tekrar etmeği bir borç biliyorum.

Kırzıoğlu (*Dede Korkut oğuznâmeleri*, s. 13), Anı ve Koşavenk'teki kilise kitâbelerinde (1215 ve 1221 tarihlerine âid), Kutlu-Hatun, Ak-Buğa, Mama-Hatun, Kurd gibi türkçe hıristiyan adlarına raslandığını kaydediyor.

[66] Ch. Diehl, R. Guilland, *aynı eser*, s. 428.

[67] *Aynı eser*, s. 427.

[68] Aynı yer.— Bundan başka, «*Byzantinische Zeitschrift*», XXII (1913), s. 88'de Charles Diehl'in makalesine bk.— Diehl bu incelemesinde Uzun Hasan'ın Komnenli karısının adının, birçoklarının tekrarladıkları gibi, Katherina değil Theodora olduğunu açıklıyor.

tırmak suretiyle yine kısa bir zaman imparatorluk tahtında oturdu; Basile kilisenin kanunlarını hiçe sayarak meşru' karısını bırakmış ve Trabzonlu Irene ile evlenmişti[69]. – Anna Anakutlu'nu maceralarını ve feci' âkibetini yukarda anlattık.

Türkmenler, sosyal görüşleri ve hayat anlayışlariyle bu gibi «erkek davranışlı» kadınları yadırgamamış olmalıdırlar. Nitekim Akkoyunluların tarihinde de, asılları türk olsun, yabancı olsun, politikaya karışmış kadınlar vardır. Uzun-Hasan'ın anası Şara Hatun[70], oğlunun politika faaliyetini desteklemekten geri kalmamış, bilhassa Fâtih'i Komnenlere karşı giriştiği fütûhat plânlarından vaz geçirmek hususunda epiy gayret göstermişti[71]. Theodora Despina Hatun da, herhalde, Uzun-Hasan'ın Komnenlere yakınlık politikasında oldukça âmil olmuştur. Uzun Hasan'ın elçileri 1459'da Fâtih'ten taleblerde ulunurken «Kapadokya bölgesini Despina Hatun'un çeyizi olarak geri istiyorlardı[72].— Uzun Hasan, Komnenli prensesin dinine saygı göstermiştir; gelin alayı Akkoyunlu hükümdarının yurduna papasların da katıldığı bir kafile ile gelmiştir. Despina Hatun'un ölünceye kadar hıristiyan kaldığı anlaşılıyor; cesedi, Barbareo'nun kaydına göre, Diyarbekir'de bir kiliseye gömülmüştür[73]. Uzun Hasan'ın türk karısı Selçuk Şah Hatun da, kocası üzerinde nüfuzu olan bir kadındı[74]. Gerek o, gerek kaynanası Sara Hatun, kuzey-doğu Anadolu bölgesinde vakıflar bırakmışlardır[75].

DK Kitabı'nın Kan-Turalı epizodunda vak'a, «kahramanın, kızını aldığı kâfir beyi ile sıhriyet bağına rağmen, iki taraf arasında düşmanca münasebetlerin devam etmesi ve yabancı kızın oğuz kahramanına, düşman tarafta babası bulunduğu halde, bağlılık göstermesi» diye ifade edebileceğimiz bir tem etrafında gelişir. Komnenler'in komşu Türk ve Türkmen beylikleriyle münasebetleri tarihinde de bu destanî vâkıaya uyan erkek ve kadın çehreleri buluyoruz. Yukarda, Komnenlerin, kendilerine karşı savaşta başını bile kaybeden damatlarına rasladık.

[69] Ch. Diehl, R. Guilland, *aynı eser*, s. 425.

[70] Minorsky'ya göre (*La Perse au XV e siècle entre le Turquie et Venise*, Paris 1933, s. 6, not 10) Sara Hatun'un Komoenli olduğuna dair Hammer'in faraziyesi mesnetsizdir. O, herhalde Diyarbekir bölgesi ârâmî hıristiyanlarından idi; Sarah adı bu zümre hıristiyanları arasında yaygındır.

[71] Minorsky, *aynı eser*, s. 9; Fr. Babinger, *Mahomet* II, Paris 1954, s. 233.

[72] Babinger, *aynı eser*, s. 229.

[73] Minorsky, *aynı eser*, s. 8.

[74] Aynı yer.

[75] Abdürrahim Şerif, *Ahlat kitabeleri*, İstanbul 1932, s. 79.

Mükrimin Halil Yınanç'm *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki *Akkoyunlular* maddesinde muhtevasını hulâsa ettiği *Kitâb-ı Diyarbekriyye*'nin bir kaydına göre, Tur-Ali Bey, Duharlı Yusuf Bey'in intikamını almak için Trabzon'a akın etmiş, Komnenleri bozguna uğratıp bir prenseslerini esir etmiş... Komnenlerin bu bozgunu, acaba Panaretos'ta Tur-Ali Bey'in adı anılmaksızın Amitlilerin baskını olarak anlatılan ve şehrin yakılmasiyle neticelenen bozgun mudur? Yoksa ayrı bir olay mıdır? *Kitâb-ı Diyarbekkriyye*'nin incelenmesi ve başka kaynaklarla karşılaştırılması belki bu soruları cevaplandıracaktır. Panaretos'ta, Komnenli bir prensesin Türkmenlere esir düştüğüne dâir bir kayıt yoktur. Belki de *Kitâb-ı Diyarbekriyye*'nin rivâyeti, Tur-Ali Bey'in akınlariyle Komnen prensesinin onun oğluna gelin gitmesi olayının bir hikâyeleşme seyri içinde aldığı şekildir.

Trabzon'da tesbit edilmiş bir halk rivâyeti var ki, Tur-Âli Bey'in (yahut da DK hikâyesindeki Kan-Turalı'nın) Komnenler ülkesine yaptığı akının uzaktan bir hatırlanması olabilir. Bu hikâyeye göre, Trabzon'un adı eskiden Hurşîd-Âbâd imiş. Sonraları Köroğlu gibi bir kahraman gelerek halka «şecâatını bildirmek için» sikkenin turasını parmağiyle silmiş; ona Tura Bozan diye ad koymuşlar. Memleketin adı da böyle kalmış[76]. Kırzıoğlu, kitabında bu hikâyenin bugün yaşıyan bir variante'ım da naklediyor. Bana göre bü kahraman Yukarı-Eller'den, ya'ni Erzurum, Erzincan taraflarından gelmiş imiş; haraç olarak verilen paraların turasını parmaklariyle silmesi üzerine ona bu lâkab verilmiş. Şehir de onun hükmü altına geçip Tura-bozan adını almış.— Buna benzer bir hikâye Köroğlu rivayetlerinde Demircioğlu hakkında anlatılır[77]; aynı motif Avrupa folklorunda da vardır[78]. Bununla beraber, gelenekte Trabzon adı hakkındaki halk etimolojisinin meydana gelişinde, Tur-Ali Bey veya Kan-Turalı'ya dair hikâyelerin sonradan unutulmuş bir takım epizodlarının bir etkisi olduğu düşünülebilir; Turalı ismindeki «tura» kelimesinin bunda bir payı olabilir.

Şuna da işaret edelim: Trabzon bölgesinde, Vakf-ı Kebîr'e bağlı Turali adında iki, Turali-Uşağı adında da bir köy vardır[79].

Topkapı *Oğaznâmesi*'nde (faksimile: satır 47—49) Kan-Turalı'dan şu şekilde bahsedilir: (Biz, ba'zı kelimeleri R. N. Edgüer ile O. Ş. Gökyay'dan farklı okuyoruz.)

[76] Şâkir Şevket, *Trabzon tarihi*, İstanbul 1294=1877, I, s. 14; Kırzıoğlu, *Dede Korkut oğaznâmeleri*, s. 117-118.

[77] Pertev Naili (Boratav), *Köroğlu destanı*, İstanbul 1931, s. 25, 30, 45, 246.

[78] *Aynı eser*, s. 45.

[79] *Türkiyede meskûn yerler kılavuzu*, İçişleri Bakanlığı nşr. e. II, s. 1078.

«... Kaim Oğuz ellerinden kalkub duran, kırk yigidin yanma salan, kanlu kâfir ellerine akan, kaynar akar sal (?) (صال) ırmakların geçen, garıplık ellere gafil düşen, arslanıla boğasın, buğrasın, güreşçisin öldüren, otuz dokuz yigidün kanın alan, adlu Oğuz'da ad koyan, saru donlu Seleen Kadını alan Kanlı Koca oğlu Kan-Turalu...»

Bu parçada iki vak'aya telmih var ki, Kan-Turalı hikâyesinin *DK Kitabı*'ndakinden farklı bir variante'ınm varlığını haber veriyor:

1) *DK Kitabı*'nda, Kan-Turalı Trabzon şehrinde, Selcan Hatunu almak için koşulan şartları yerine getirmek üzere arslan, boğa ve buğra ile savaşmıştır. Orada, güreşçiyi yenmekten ibâret dördüncü bir imtihanın sözü geçmez. Bundan anlıyoruz ki Topkapı *Oğuznâme*si'ndeki metne esas olan başka bir rivayette Kan-Turalı'nın Selcan Hatunu almak için bir de kâfir beyinin pehlivanı ile savaşı anlatılmıştır.

2) *DK Kitabı*'nda Kan-Turalı'nın «otuz dokuz yigidin kanını alması» ndan da söz edilmez. Topkapı *Oğuznâme*si'ndeki bu telmih de, belki, kahramanın arkadaşlarının kâfirler tarafından öldürüldüğünü anlatan farklı bir rivâyetin varlığına işarettir.— Yoksa burada, Kan-Turalı'dan önce kız uğruna ölen yiğitlerin (*DK Kitâbı*'na göre 32 yiğit) intikamı mı kasdediliyor? yahut da, *Kitâb-ı Diyarbekriyye*'de anlatılan ve Tur-Ali Bey'in Duharlı aşireti beyinin intikamını almak için yaptığı akınla ilgili bir rivâyetin izini mi aramalıdır? Bu sorulara kesin olarak cevap vermek güçtür.

DK hikâyeleriyle Akkoyunluların ilgisi ve *DK Kitabı*'nın te'lifi meseleleri bakımından önemli saydığımız bir vâkıaya daha işaret edelim:

DK Kitabı'ndaki hikâyelerden bir kısmında -Oğuzların dış düşmanları ile savaşlarını ve İç Oğuzla Taş Oğuzun kavgasını anlatanlarda- bir vesile düşürülüp, ve her birinin ünlü işlerini sayıp döken destanî klişeler halinde Oğuz beylerinin adları sıralanır; bunlar, *Şecere-i Terâkime*'de de ba'zılarına rasladığımız éponyme'lerdir. Beylerin ve hanların bu yolda anılması, çoğu onların savaşa katılmaları anlatılırken, ba'zı da başka vesilelerle olur. Ba'zı hikâyelerde ise, kahramanın Salur Kazan'a nisbeti üzerinde durulur. Topkapı *Oğuznâme*si'nde de bu destanî klişelerden ba'zılarını buluyoruz. Biz, bu éponyme beylerin tavsif klişelerini, ve onlar içindeki Kazan'a nisbet ifade eden ibareleri, pek az değişiklikle yeni çağlara ve şartlara uygulanmış, aslında Oğuzların Sır-derya kuzeyindeki yurtlarından getirdikleri hazır kalıplar sayıyoruz. DK metinlerinin en archaïqe ve açıklanması en çetin olan parçaları bunlardır.

Derse Han, Deli Dumrul ve Kan-Turalı epizodlarında, asıl kahramanları dışında, Oğuz bey ve hanlarının bu klişe-tavsifleri geçmez.

Bu üç hikâyenin bünyesini inceleyince bunun sâdece bir ihmal veya unutma olarak izahı bize güç görünüyor.— Nitekim, Derse Han hikâyesinin başında hazır bir vesile bile vardır: Bayındır Han'ın meclisi anlatılmaktadır, amma, Bayındır Han anılmış beylerinden ise isim anılmadan söz edilip geçilmiştir. Deli Dumrul hikâyesinde de hiç bir éponyme yoktur. Kezâ, Kan-Turalı hikâyesinde, herhangi bir vesile ile, hattâ mâceranın sonlarında, Kan-Turalı ile nişanlısı büyük bir kâfir kuvvetinin baskınına uğradıkları ve başları bunlu kaldığı bir sırada, Kan-Turalı'nın anasiyle babasının geldikleri görülür, amma Oğuz Beylerinden hiç bir ses çıkmaz.

Bundan başka, dikkat edilecek olursa, bu üç hikâyenin kahramanları öteki epizodlarda da herhangi bir vesile ile zikredilmiş değildir. *Şecere-i Terâkime*'de de onların adlarına raslamayız; bu kitabın sonuna eklenmiş bir fıkrada, Oğuz'da ün salmış, beylik etmiş kadınlara âid listede, Selcan Hatun yer almamıştır.

Bu üç hikâye, *DK Kitabı*'nın öteki epizodlarından, bu bakıma ayrı bir grup teşkil ediyor. Onları, Oğuzların Anadolu-öncesi destanlarında bulunmayan, ve destan geleneklerine sonradan eklenmiş epizodlar saymak yanlış olmaz sanıyoruz. Bu vâkıa, Kan-Turalı hikâyesini Akkoyunlular ile Komnenlilerin komşuluk ve savaş münasebetlerinin destanî bir ifadesi diye gören bir faraziyeyi destekliyecek yeni bir delil olabilir. Bu vesile ile şuna da işaret edelim ki Kan-Turalı'nın künyesi ‹Kanlı Koca oğlu› dur; bilindiği gibi Kanlı bir oğuz éponyme'i değildir. Bu da onun mâcerasını, *DK Kitabı*'nda Anadolu-öncesi oğuz geleneğinin başlıca unsurunu teşkil eden Salur Kazan ile başka oğuz éponyme'lerinin belirtildiği hikâyelerden ayıran bir noktadır.

VII

Sonuçlar - DK Kitabı'nın te'lif tarihi.

DK Kitabı'm inceleyenler çok defa bir tek tarihî ana ve coğrafî sahaya saplanıp kalıyorlar. Unutmamalıyız ki bu metin, bir destan te'lifidir; böyle olunca onun içindeki unsurlarda zaman, mekân ve kaynak birliği aranmaz. Araştırmaların bugünkü durumuna göre, ve yukardaki incelemelerimizin sonucu olarak biz bu destanlarda tarihî iki ana tabaka görüyoruz:

1) Oğuzların eski vatanları olan Sır-derya bölgesindeki komşulariyle, Peçenekler ve Kıpçaklarla mücadele ve münasebetleri.— Bununla ilgili epizodlar, Oğuzların Anadolu'ya gelmelerinden önce Salur

Kazan'ın adı etrafında ve Salur boyunun bir destanı halinde teşekkül etmiş, oğuz boylariyle birlikte Anadolu'ya göç etmiş, onların bu yeni yurtlarında, eski düşmanlarının yerini Gürcülere ve Abhazlara bırakarak, yeni savaş ve komşuluk münasebetlerine uygulanmıştır.

2) XIII. yüzyıl ortalarından başlıyarak Doğu-Anadolu ve Azerbaycan'da Gürcülerin, Abhazların ve bilhassa Trabzon Rumlarının yurtlarına Türkmen zümrelerinin ve daha çok Akkoyunluların akınları ve bu kavimlerle türlü komşuluk münâsebetleri.— Bunlar Bayındır Han'ın adı etrafında işlenmiştir. Salur Kazan, Hanlar-hanı Bayındır'ın damadı gösterilmek suretiyle Salur boyunun destânı, Bayındırlı-Akkoyunlu deştaniyle kaynaşmıştır. Bu kaynaştırmayı başaran destancı-müellif ya Salur boyundandır, yahut da malzemesinin mühim bir kısmını bu boya mensup ozanların rivâyetlerinden almıştır. Böyle bir faraziye, *DK Kitabı*'ndaki Salur Kazan'ın imtiyazlı durumunu da izah eder.

Salur boyu, F. Sümer'in belirttiği gibi, XII-XV. yüzyıllar arası Anadolu Türkmen tarihinde mühim bir rol oynamamış olsa bile, her halde hâkim boyların buyruğu altında ve mühim bir nisbette mevcut bulunmuştu. Anadolu toponomisinde bu boyla ilgili adlara ve éponym'iere (Salur, Kazan, Ulaş, Güne, Arız veya Uruz, v. b.) raslıyoruz[80].— İçelde XVI. yüzyılda Ulaş adlı bir boyun Salur ve Bayındır adlı iki kolu bulunduğunu Faruk Sümer, Anadolu'daki oğuz boylarına âid yayımladığı bir vesikada teşbit etmiştir[81]. Demek ki bu yüzyılda hile dar bir sahada da olsa, bir Bayındır-Salur birliği vücut bulmuştur. Biliyoruz ki, *Şecere-i Terâkime*'de böyle bir birlikten hiç bahsedilmediği halde, *DK Kitabı*'nda Hanlar-hanı Bayındır, İç-Oğuzla Taş-Oğuz konfederasyonunun başı, aynı zamanda da Ulaş oğlu Salur Kazan'ın (ya'ni İç-Oğuz topluluğunun beylerbeyinin) kaynatasıdır.

DK Kitabı'nda sarih olarak görülmese bile, *Kitab-ı Diyarbekriyye*'den ve *Bahru'l-ensâb* adlı daha eski bir şecere kitabından naklen XVI. yüzyılın sonlarında te'lif edilmiş *Tevârih-i cihân* başlıklı bir eserde verilen bilgilerden[82] öğrendiğimize göre herhalde Bayındır boyunun da, son Akkoyunlu İmparatorluğu'nu meydana getirmeden asırlar önce ilk atalarının bu imparatorluk ülkelerini, kâfirlerin (Gürcülerin) elinden alıp yurt edindiklerini anlatan destan gelenekleri vardı. Ak-

[80] *Aynı eser*'de bu isimlere bk.

[81] Faruk Sümer, «*Türk Folklor Araştırmaları*» ndaki makale: aynı yazar, *XVI ncı asırda Anadolu ve Suriye'de Üç-okla Oğuz boylarına mensup teşekküller*, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 1951, sayı 2-4.

[82] Gökyay, *s.* XXXIII-XXXIV.

koyunluların, Uzun-Hasan zamanında yazılmış olan resmî tarihlerinin menkabevî hikâyeler mahiyetinde olan kısmındaki şecereye göre devletin kurucusu Kara-Yülük Osman (1402-1435), ellinci göbekte Oğuz Han'a ulaştırılır. Osman'ın yirminci atası Sungur'un Muhammed Peygamber ile çağdaş olduğu, o tarihte bu han'ın Türkistan'dan Kıpçak ülkesine, oradan da Arrân'a geldiği, Gökçe-Deniz kenarında oturduğu, Osman'ın on dördüncü atası Şektür'ün, Halife Me'mûn zamanında (813-833) Alınca kalesini (bu kalenin adı *DK Kitabı*'nda da anılmıştır) Gürcülerden fethettiği anlatılır[83]. Bu fütûhatın aynı tarihlerde ve aynı bölgelerde Akkoyunluların ataları olan oğuz zümreleri tarafından başarıldığı belgelerle kesin olarak isbat edilemese bile, aynı yerlerde benzer hâdiselerin *DK Kitabı*'nda da Korkut Ata'nın zuhuru tarihi sayılan «Muhammed Peygamber zamanına yakın» bir çağda geçmiş olduğunun anlatılması, Akkoyunluların resmî tarihindeki menkabelerle DK destanları arasında dikkati çekecek bir uygunluk noktasıdır.

Bahru'l-ensâb'dan naklen Bayburtlu Osman'ın *Tevârih-i cihân*'ındaki rivâyet işe, Bayındır Han'ın zamanı hakkındaki birbirini tutmayan ifade (baş tarafta onun İsa Peygamber'den az sonra Horasan'dan Azerbaycan'a ve Doğu-Anadolu'ya geldiği söylendiği halde, daha aşağıda onun bu ülkelerdeki fütûhatı Muhammed Peygamber'in zuhûru sıralarında olmuş gösterilir) bir tarafa, DK geleneği ile daha büyük bir benzerlik taşır. Burda Kazan, Bayındır Han'ın veziri diye anılır. Korkut Ata da onun çağdaşı ve Oğuz içinde islâmiyetin mürşidi kabul edilir.— Bu rivâyet, böylece, oğuz destanlarında Bayındır-Salur birliğini ifade eden Anadolu geleneğinin damgasını taşır. Rivayetin son kısmı ise, Bayındır-Kazan-Korkut menkabelerini bir bütün halinde eritmiş Akkoyunlu destan geleneğinin sarih şekilde ifadesini yermektedir: Metin, Bayındır Han'ın çağdaşı oğuz ulularından ve onların Peygamber'le buluşmalarının hikâyesinden, «sonra Bayındır Han'ın evlâdından Uzün-Hasan memâlik-i Acem'e padişah olduğunda İslâm dini Acem'de üstüvar oldu...» sözleriyle Akkoyunluların tarihine geçer[84].

[83] Mükrimin Halil Yınanç'ın «*İslâm Ansiklopedisi*» ndeki *Akkoyunlular* mad. ne bk.— Krş. Kırzıoğlu, *Dede Korkut oğuznâmeleri*, s. 45-47.— Zeki Velidi Togan'ın *İslâm Ansiklopedisi*'nde *Azerbaycan* mad. ne bk.

[84] Gökyay, s. XXXIII-XXXIV.— Bayburtlu Osman, Bayındırlılara âid rivâyetlerini şu şekilde tamamlıyor: «Tebriz'de Şam Kazanı ki derler, Kazan Han'un oğlu Hudâbende'nün mezarıdur. Tebriz'de câmi'-i şerîfleri vardur. Meşhur kavım idi». Görülüyor ki, Bayburtlu tarihçi de Oğuz beyi Kazan ile İlhanlı Gazan Han'ı karıştırmıştır. Bu iki şahsın birbirine karıştırılması Doğu-Anadolu ve Azerbaycan'da, Salur Kazan'ın öa plâna alınarak oğuz destanının yeniden gelişmesinde âmil olmuş olması mümkündür.

Akkoyunlu Türkmenlerinin Bayındırlı asılları gözönünde tutulursa *DK Kitabı*'nda anlatılan ve Oğuzların Hanlar-hanı Bayındır zamanındaki geniş yayılma menkabeleri - veya bunlara dâir kısa telmihler - bu destanların en son şekliyle hangi tarihî hâdiselerden ilham aldığını izah bakımından bir mâna kazanır. *DK Kitabı*'nda, Bayındır Han buyruğu altında bir han gösterilen Salur Kazan'm işlerini anan bir parçada onun fütûhatının Umman denizine kadar indiğine işaret edilmiştir. Başka kahramanların başarılı işleri arasında da Mardin ve Âmid şehirlerinin zaptı geçer. (Bu son şehrin bir zaman Akkoyunlu Devletinin merkezi olduğunu da hatırlıyalım.) Topkapı *Oğuznâme*si'nde, Kazan Bey'in «adlu Horasan'da ad saldığı» ndan bahsedilir. Bütün bunlar bizi bu metinlerde, kuzey-doğuda Horasan'a, kuzeyde Kafkas dağlarına, Gürcü ve Abaza memleketlerine, Trabzon Rum kırallığına, güneyde Fırat havzasını, Mardin'i, Diyarbekir'i içine alarak Umman denizine kadar yayılmış bir imparatorluğun ve bu ülkelerde uzun zaman oturup kalmamış olsa bile akınları ard arda dalgalar halinde tekrarlanmış ve bu itibarla yayılmaları belirli şekilde sınırlanmış bir Oğuz-Türkmen ulusunun destanını aramağa sevk eder. Bu destan hangi hânedanın şanını yüceltmek istiyorsa şüphesiz onun bütün destanî mâzisini dile getirecektir. Amma destanda elle tutulur malzemenin, son ilham kaynağı olan hâdiselerin de en yakın tarihe âid olması tabi'îdir. *DK Kitabı*'nın son şeklindeki destanî muhtevâya uygun en son tarihî hâdiseler ise, belli bir coğrafî zemin üzerinde Akkoyunlu Devletinin tarihinde görülmektedir. Bütün dünya milletlerinin halk destanlarında olduğu gibi, burda da eski tarih ve mitoloji hâtıralarının, éponyme kahramanların veya tarihî şahsiyetlerin, yeni bir coğrafî sahada ve yeni vak'aların örgüsü içinde erimiş olması pek tabi'îdir.

DK Kitabı'nda da, yukarda belirttiğimiz iki tabakanın destanî muhtevâsını teşkil eden unsurların, sâdece bu tabakaları karşılayan târihî olaylardan ve şahıslardan ibaret olacağını iddia edemeyiz. Bu malzemenin içine Türklerle Oğuzlarda ve başka milletlerde, bu destanların dışında da yaşamış ve gelişmiş olan türlü folklorik temler ve

Bu vesile ile, Akkoyunlu Tur Ali Bey'in gençliğinde Gazan Han maiyetinde Suriye'ye seferini hatırlıyalım (bk. M. H. Yınanç, «*İslâm Ansiklopedisi*»nde *Akkoyunlular* mad.); Gazan, türkçe Kazan adının değişik şeklinden ibarettir. Olearius (bk. Mirza Bala, adı geçen makale)'un naklettiği rivâyetlerde de, oğuz kahramanı Kazan ile karısı Burla'nın mezarları, Tebriz bölgesi halkınca eski oğüz destan geleneklerine bağlanıyordu: Burla Hatun'un mezarının kırk adım boyunda olması ile onun DK hikâyelerinde ve *Şecere-i Terâkime*'de «Boyu uzun Burla Hatun» diye anılması bu bakımdan mânâlıdır.— Tebriz'de Kazan mezarı için ayrıca bk. Kırzıoğlu, *aynı eser*, s. 109-110.

motifler, bu arada Oğuzların yayıldıkları yerlerin eski sâkinlerine veya komşularına âid olanlar ve Oğuzların Azerbaycan'a olsun, Anadolu'ya olsun, Büyük Selçuklu akınından önceki türlü şekilde sızmalarından kalma tarihî hâtıralarda da katışmış olabilir. Bunların hepsini, araştırmaların bugünkü durumuna göre, kesin olarak ayırd edip gösteremesek bile, ilerdeki incelemeler elbette bir çoğunu meydana çıkaracaktır.

***

DK Kitabı'nın ve benzeri destanî eserlerin «te'lifi»nden ne anladığımızı, bu «te'lif»in nasıl vuku' bulduğunu, daha sonraki makalelerimizden birinde açacağız; şimdilik şunu söyliyelim ki, *DK Kitabı*'nda bir destan te'lifi ile karşı karşıyayız; ya'ni bir yazar, daha önce konusu, ideolojisi, kahramanları belirmiş, fakat sözlü gelenekte yaşamakta olan destan epizodlarını, bir araya getirmiş, bu iş için şüphesiz bol miktarda hazır malzemeyi, hattâ bir çok klişe ifadeyi de kullanmış, amma bütün bunları -az veya çok- kendi şahsiyetinden bir şey katarak, bir ölçüye, bir plâna göre işleyip yazıya geçirmiştir; ve böylece *Kitab-ı Dedem Korkut alâ lisan-ı tâife-i Oğuzân* (veya eksik nushasındaki adiyle *Hikâyet-i oğuznâme-i Kazan Beg ve gayri*) adını taşıyan *kitab* meydana gelmiştir.

Bu işi yapan müellifin adını bilmiyoruz, amma kitabı te'lif ettiği tarih üzerinde düşünüp tartışabiliriz.

Bir çok araştırıcılar bu konuda, *DK Kitabı*'nın son te'lifi mes'elesi ile, bu kitabda nakledilmiş olan hikâyelerin teşekkülü ve içlerindeki vak'aların geçtiği zaman meselesini birbirine karıştırmışlardır. Bu soru üzerine yapılmış tartışmaları tekrarlamıyacağız; okuyucu bunları Gökyay'ın ve Rossi'nin kitablarının giriş kısımlarında bulacaktır.

Son olarak bu mes'elede fikir beyan ederlerken Prof. Rossi, XV. yüzyıl başlarını, Dr. Faruk Sümer ise XV. yüzyılin ikinci yarısını te'lif (F. Sümer «tesbit» diyor) tarihi olarak kabul ediyorlar, fakat bu kanâata nasıl vardıklarını etrafiyle açıklamıyorlar.

Hangi delillere dayandığını bilmemekle beraber, biz de F. Sümer'in düşüncesine katılıyoruz. Oğuzların efsanevî tarihlerinin, Sır-derya kuzeyindeki mâceralarının ve son büyük Türkmen devletinin siyasî hâdiselerine âid hikâyelerin bir bütün hâlinde kaynaşması için kâfi bir zamanın geçmiş olması zaruretini düşünürsek, bu tarih, destânın son şeklini almasında gerekli olan şartlara uyar. Ayrıca Uzun Hasan devri, yazılı destanî edebiyatta bir uyanışa elverişli kültür gelişmesi gösteriyor. Siyasî bakımdan da bu hükümdar Akkoyunlu Türkmen devletinin en parlak devrini, büyük fütûhatın ve siyasî bir-

liğin gerçekleştiği bir anı temsil eder. *DK Kitabı*'mn - elimizdeki şekliyle - te'lif tarihi olarak Uzun Hasan'ın saltanat yıllarını (1453-1478) göstermek yanlış olmaz kanâatındayız.

Bundan başka biz, kitabın mukaddimesi ile hikâyelerin aynı kalemden çıktığını sanıyoruz. Destan metninin - açık bir ifâde kullanmadan - Bayındırlı Devletini yüceltmesiyle önsözün, Osmanoğulları Devletinin kıyâmete kadar süreceği şeklinde bir kehânette (bu kehânet, ister F. Sümer'in söylediği gibi, *DK Kitabı*'na Yazıcıoğlu'ndan geçmiş olsun, ister sözlü veya yazılı başka müşterek kaynaklardan geçmiş olsun) bulunmasını te'lif, imkânsız değildir. Müellifin Uzun Hasan ile Osmanlı padişahının hükümranlık sınırlarının kesin olarak çizilmediği bir bölgede ve tarihte eserini kaleme almış olması kolayca düşünülebilir. Fâtih'in, Uzun Hasan'ı mağlûb ettikten sonra, onun etrafında toplanmış pek çok bilgin, yazar ve sanatçıyı alıp Osmanlı ülkesine getirdiği de ma'lûmdur[85]. *DK Kitabı*'mn adı bilinmiyen yazarı, oğuz destânını bu son şekliyle tesbit ve te'lif ederken, oğuz aslından ve bu kavmin destan geleneğine henüz bağlı iki hükümdarın birden gurûrunu okşamak istemiş olabilir.

[85] Babinger, *Mahomet* II, s. 374.